

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู
กรณศึกษาศุมนชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม
อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

มาลี สุปันดี และคณะ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
30 พฤษภาคม 2555

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์
กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม
อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

คณะผู้วิจัย

1. นางสาวมาลี	สุปันดี	หัวหน้าโครงการ
2. นายหนูเกณ	จันทาสี	ทีมวิจัย
3. นายฉลามศักดิ์	อินตะโคตร	ทีมวิจัย
4. นายอดุลย์	แซงคำสิงห์	ทีมวิจัย
5. นายกิตติ	โพธิ์เตมีย์	ทีมวิจัย
6. นายแก้ว	วงศ์ไกร	ทีมวิจัย
7. นายจรรยา	เซรัมย์	ทีมวิจัย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

30 พฤษภาคม 2555

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “โครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู กรณีศึกษาชุมชน บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอุมแพ จังหวัดขอนแก่น” มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อค้นหาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ภู 2) เพื่อศึกษาระบบการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน 3) เพื่อศึกษาลักษณะนิเวศน์ภูของบ้านหนองจาน 4) เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู บ้านหนองจาน และ 5) เพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศน์ภู ซึ่งกระบวนการวิจัยประกอบด้วย การค้นหาปัญหาของชุมชน การพัฒนาทีมวิจัยการทำความเข้าใจโครงการกับชุมชน การศึกษาและรวบรวมข้อมูล การทดลองปฏิบัติการในแปลงการสรุปผลการวิจัย การสรุปบทเรียน การนำเสนอผลการวิจัยต่อพื้นที่เป้าหมาย และการเผยแพร่ผลการวิจัยสู่สาธารณะ

ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

พันธุ์ข้าวที่มีการปลูกในพื้นที่ในปีการผลิต 2549/2550 มี จำนวน 42 สายพันธุ์พันธุ์ที่มีความโดดเด่นคือ ข้าวเหนียวพญาลิมาง ข้าวเหนียวหางปลาไหล ข้าวเหนียวหมื่นล้าน ข้าวเหนียวแม่แดง มีพันธุ์ข้าวที่เคยปลูกในพื้นที่บ้านหนองจาน จำนวน กว่า 20 สายพันธุ์ เช่น นางโสภา เคยปลูก ข้าว ปลาช่อนน้อย ข้าวหางปลาไหล ข้าวหอมภูพาน

อาหารจากการผลิต ตามฤดูกาลต่างๆ ดังนี้ ฤดูฝน มี 39 ชนิด โดยที่ผักที่มีการปลูกมากที่สุดได้แก่ ตะไคร้ พริก แมงลัก มะละกอ ฤดูหนาว มีทั้งหมด 21 ชนิด ผักที่ปลูกมากที่สุดได้แก่ ต้นหอม หอมแดง 3. กระเทียม 4. พริก ฤดูร้อน มีทั้งหมด 22 ชนิด โดยที่ผักที่ปลูกมากที่สุดได้แก่ ตะไคร้ พริก ข่า มะเขือ การพึ่งพาพืชผัก จากธรรมชาติมีทั้งหมด 32 ชนิด โดยที่ผักที่สามารถหาได้มากที่สุดได้แก่ ผักตบชวา 2. ผักเม็ก ผักกระโดน. ผักกะแยง การปลูกข้าวกินเองต่อปี เฉลี่ยครอบครัวละ 1,140 กิโลกรัม (ข้าวเปลือก) โดยมีผู้ที่ไม่ข้าวที่ปลูกไว้บริโภคเอง คิดเป็นร้อยละ 6 คิดเป็นเงินเฉลี่ยครอบครัวละ 1,200 บาทต่อเดือน

สภาพภูมินิเวศน์ บ้านหนองจาน จากการศึกษาพบว่าสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขาหินปูน สภาพป่าค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ จึงจัดอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 3A มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีลักษณะเป็นน้ำชำ แล้วจึงกลายเป็นต้นน้ำของห้วยต่างๆ ลำห้วยสำคัญได้แก่ ห้วยชำจำปา ห้วยชำแดง ห้วยทับร้าง ห้วยหินกอง โดยจะไหลไปลงลำน้ำพองทั้งหมด และมีแหล่งน้ำชำ คือ หนองจาน สภาพทางกายภาพดิน เป็นดินชุดภูกระดึง มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ดินลูกรังและดินเหนียวสามารถกักเก็บน้ำได้ดี เหมาะแก่การทำเกษตร

รูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู บ้านหนองจาน มีข้อค้นพบ 4 รูปแบบดังนี้ 1) รูปแบบการปลูกข้าวตามร่องสวนไม้ผล 2) รูปแบบการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่นา 3) รูปแบบการปลูกข้าวหมุนเวียนกับพืชไร่ และ 4) รูปแบบการปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชผัก

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยโครงการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู ภูมิศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอมุกดาหาร จังหวัดมุกดาหาร แก่นมีอาจดำเนินการเป็นผลสำเร็จได้โดยหากมิได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และการเอื้อเฟื้อ ความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ข้อวิจารณ์ การให้คำปรึกษาตลอดจนการเข้าร่วมปฏิบัติการในพื้นที่ ตลอดเวลาการดำเนินการของเจ้าหน้าที่จากโหนดเกษตรกรรมยั่งยืน พร้อมทั้งการได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากชาวบ้านหนองจาน ตลอดจนทีมวิจัยหลักและรองทุกท่าน

ทีมวิจัยขอแสดงความขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วยและขอกราบอภัยต่อผู้มีพระคุณในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ที่มีอาจเอ่ยนามท่านได้

ท้ายที่สุดนี้ขอขอบคุณไปยังครอบครัวของทีมวิจัยทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจในการทำงานของทีมวิจัยจนทำให้งานวิจัยฉบับสมบูรณ์สำเร็จลงได้

ทีมวิจัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 บริบทพื้นที่	6
พัฒนาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน	6
อาณาเขตติดต่อ	7
สภาพภูมิประเทศ	8
สภาพพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่า	8
แหล่งน้ำ	8
สภาพดิน	8
การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน	8
สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านหนองจาน	9
ลักษณะการจัดกลุ่ม และองค์กรในชุมชนหนองจาน	10
บทที่ 3 กระบวนการวิจัย	12
บทที่ 4 ผลการศึกษา	21
ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์	21
ความรู้ที่ค้นพบและเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการผลิต	40
ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย	41
บทที่ 5 บทเรียนและข้อเสนอแนะ	42
บทเรียน	42
ข้อเสนอแนะ	45

ภาคผนวก

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

ประเทศไทยมีเนื้อที่รวม 320 ล้านไร่ จำแนกเป็น เนื้อที่ถือครองทางการเกษตรประมาณ 131 ล้านไร่¹ เฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวทั้งนาปี และนาปรัง ครอบคลุมพื้นที่ถึง 65 ล้านไร่ ส่วนพื้นที่ปลูกพืชหลัก หรือพืชสำคัญตามนัยของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รวมประมาณ 15 ชนิดได้แก่ ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ถั่วเขียว มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ทานตะวัน ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ปาล์มน้ำมัน หอมหัวใหญ่ กระเทียม ทูเรียน ลำไย สับปะรดโรงงาน กาแฟ และยางพารา ครอบคลุมพื้นที่ 41 ล้านไร่ จะสังเกตได้ว่า พืชหลักที่ว่า ล้วนแล้วแต่เป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกคิดเป็นสัดส่วนถึง 81 % ของพื้นที่ถือครอง ด้านการเกษตร ย้อนหลังไป 40 ปี สังคมไทยยังคงใช้ชีวิตตามประสาสังคมเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ จนเมื่อรัฐบาลเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ ด้วยการประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 ทำให้สังคมไทยเริ่มเข้าสู่จุดเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญ กระแส "ปฏิวัติเขียว" มาแรงจนทำให้สังคมเกษตรกรรมของไทยเราต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำ "เกษตรพอเพียง" ผลิตเพื่อการยังชีพมาสู่การผลิต "เพื่อการค้า" เป็นหลัก ตามนโยบายของรัฐบาล ผลที่ตามมาก็คือ เกษตรกรเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช นับตั้งแต่ ปี 2512 เรื่อยมา รวมถึงมีการนำเข้าสารเคมีเพื่อการเกษตรตัวอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เป้าหมายก็เพื่อผลผลิตที่มีคุณภาพดีพอต่อการ "ส่งขาย" ได้ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศที่มีขีดความสามารถในการผลิตอาหาร รายใหญ่ส่งออกเป็นลำดับ 4 ของโลก โดยมูลค่าสินค้าเกษตรส่งออกซึ่งไม่รวมถึงสินค้าอุตสาหกรรมเกษตร ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 8,400 ล้านบาทในปี 2510 เป็น 250,000 ล้านบาทในปี 2542 และตัวเลขการส่งออกสินค้าอาหารปี 2544 แสดงมูลค่ามากถึง 444,607 ล้านบาท ค่าสุดในปี 2549 ประเทศไทยยังคงส่งออกสินค้าเกษตรกรรมมูลค่าสูงถึง 493,609 ล้านบาท² เฉพาะข้าวมูลค่ารวมถึง 92,900 ล้านบาท ขณะเดียวกันมีการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรปีละ 10,000 ล้านบาท นำเข้าปุ๋ยปีละ 30,000 ล้านบาท ตัวเลขล่าสุดในปี 2547 ประเทศไทยนำเข้าปุ๋ยเคมีถึง 34,000 ล้านบาท

ผลจากการปฏิวัติเขียวทำให้ระบบการเกษตรเพื่อการยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการค้าเพื่อส่งผลให้สูญเสียระบบการพึ่งพาตนเอง ในด้านปัจจัยการผลิต การทำการผลิตแบบใหม่ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี เทคโนโลยี รวมถึงพันธุ์พืชที่เคยมีความหลากหลายก็สูญเสียไป พันธุกรรมท้องถิ่น พันธุกรรมท้องถิ่นเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชุมชน เนื่องจากพันธุกรรมท้องถิ่นผ่านร้อนผ่านหนาว ถูกคัดสรร โดยธรรมชาติ และถูกบ่มเพาะจากภูมิปัญญาท้องถิ่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่นสามารถ

¹ จากรายงานสถิติการเกษตรในประเทศไทยปี 2548, สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

² รายงานการค้าระหว่างประเทศ, สถิติการค้า, กรมส่งเสริมการค้าส่งออก, กระทรวงพาณิชย์

นำมาขายพันธุ์ต่อได้ด้วยมือของเกษตรกร มิต้องพึ่งพาผู้อื่น คุณค่าของพันธุ์กรรมท้องถิ่น คือ เป็นแหล่งอาหารที่มีตามธรรมชาติ ไม่ต้องซื้อหาบวโรก แต่อาจจะต้องใช้แรงงานในการเดินทางไปเก็บ หรือใช้ความสามารถส่วนบุคคลที่เรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ต่างไปจากการซื้อหาที่สามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างสะดวกสบาย รวดเร็ว แต่ต้องสูญเสียเงินและบางครั้งต้องใช้พลังงานมากกว่า นั่นคือ แม้จะซื้อจากรถพุ่มพวงที่มาบริการถึงหน้าประตูบ้าน แต่ภาระค่าใช้จ่ายในการเดินทางมาขาย ก็อยู่ในราคาหมูหรือพืชผักที่ซื้อ หรือหากต้องเดินทางไปซื้อที่ตลาดหรือร้านสะดวกซื้อ ก็ต้องเสียค่าน้ำมันให้กับยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทาง ยิ่งทำให้ต้นทุนในการหาอาหารแพงขึ้นโดยใช่เหตุ

การรักษาพันธุ์กรรมท้องถิ่น หมายถึง การรื้อฟื้นและให้คุณค่าอาหารท้องถิ่น นั่นคือ พึ่งพาอาหารที่อยู่ใกล้มือให้มากที่สุด การรู้จักแหล่งอาหารที่ไปเก็บหา เป็นหลักประกันถึงความปลอดภัย ความพอเพียงถ้าเก็บหาอย่างไม่ทำลาย มีคุณค่าทางโภชนาการ พันธุ์กรรมท้องถิ่นจึงดำรงอยู่บนวิถีคิดที่แตกต่างไปจากพืชที่ตัดแต่งพันธุ์กรรมหรือพืชจีเอ็มโอ ในขณะที่พันธุ์กรรมท้องถิ่นอยู่ในมือเกษตรกร แต่พันธุ์กรรมที่ถูกตัดแต่งโดยนักปรับปรุงสายพันธุ์จะอยู่ในมือบริษัทข้ามชาติ เมล็ดพันธุ์ไม่สามารถเก็บรักษาเอาไว้แล้วขยายพันธุ์ด้วยตนเอง หากจะปลูกในปีต่อไปก็ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่ นอกจากนี้ หากพันธุ์พืชจีเอ็มโอไปผสมกับพันธุ์พืชพื้นถิ่นก็จะทำให้พืชท้องถิ่นเป็นหมัน ไม่สามารถขยายพันธุ์ต่อ และถ้าหากนำพันธุ์พืชจีเอ็มโอไปปลูกโดยไม่ได้รับอนุญาต ก็อาจถูกฟ้องเรียกค่าเสียหาย เนื่องจากพันธุ์พืชจีเอ็มโออยู่ภายใต้ระบบสิทธิบัตร หรือทรัพย์สินทางปัญญาที่กีดกันไม่ให้เกษตรกรเป็นเจ้าของพันธุ์พืชได้แม้เพียงแค่เล็กน้อย

พืชพันธุ์ท้องถิ่นจึงเป็นหัวใจสำคัญของการพึ่งตนเองหรือการทำการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การหันกลับมาปลูกข้าวพื้นบ้านในภาคอีสาน ซึ่งพบว่า มีเกษตรกรจำนวนไม่น้อยที่ยังคงรักษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน หรือหันกลับมาปลูกข้าวพื้นบ้านอีกครั้ง หลังจากหันไปปลูกพันธุ์ข้าวส่งเสริม ซึ่งต้องพึ่งพาทั้งปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง และต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่ทุกปี หากไม่เก็บรักษาเอาไว้

บ้านหนองจาน เป็นกลุ่มหมู่บ้านหนึ่ง เดิมอยู่ในเขตการปกครองของหมู่บ้านผาสามยอด ตำบลผานกเค้า อำเภอกุระดิง จังหวัดเลย ปัจจุบันขึ้นเป็นหมู่บ้านฝักกับบ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,463 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 23 ไร่ และที่ทำกิน 1,440 ไร่ โดยพื้นที่ทั้งหมดอยู่ในอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ชื่อหมู่บ้านเรียกตามหนองน้ำที่เป็นแหล่งน้ำใช้ที่สำคัญของชุมชนคือ “หนองจาน” เนื่องจากบริเวณรอบๆ มีเครื่องจาน หรือกวาวเครื่องขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น

ปัญหานำการวิจัย (Problem Statement)

ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนหนองจานร้อยละ 70 ทำไร่มันสำปะหลังและปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยรายได้จากการขายผลผลิตเหล่านี้ นอกจากใช้หนี้แล้ว ชาวบ้านก็นำไปซื้อข้าวบวโรกใน

ครอบครัว เมื่อเงินหมด ก็กู้เงินนอกระบบเพื่อนำมาซื้อข้าวบริโภค เป็นวัฏจักรอย่างนี้ทุกปี ส่วนชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งหรือร้อยละ 20 ได้แบ่งพื้นที่บางส่วนไว้สำหรับปลูกข้าวทำนาเพื่อบริโภคในครอบครัว แต่ผลผลิตที่ได้ก็ต่ำมากเพียง 60 ถังต่อไร่เท่านั้น เนื่องจากพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกไม่เหมาะสมกับสภาพนิเวศน์ ซึ่งใน 1 ปี กลุ่มนี้จะได้อุดหนุนข้าวกินประมาณ 5 เดือน

ชาวบ้านหนองจานกลุ่มหนึ่งได้พยายามแก้ปัญหาข้าวไม่พอกินด้วยการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อให้ครอบครัวมีข้าวกินเพิ่มขึ้น แม้ว่าลักษณะดินของชุมชนหนองจาน เป็นดินชุด ภูกระดึง ซึ่งตามปกติ ดินชุดนี้ มีลักษณะ เป็นดินร่วนปนทราย สามารถกักเก็บน้ำได้ดี มีความเหมาะสมต่อการทำนา แต่วิธีการทำไร่ได้ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดินอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะการปลูกมันสำปะหลังในพื้นที่ 10 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมี 100 กิโลกรัม ใช้สารกำจัดวัชพืช ประเภทดูดซึม 10 ลิตร ต่อหนึ่งฤดูกาลผลิต ซึ่งสารเคมีเหล่านี้มีผลทำให้ดิน จืด และแข็งตัว ไถพรวนยาก นอกจากนั้นด้วยสภาพของภูมิโนเวศน์บ้านหนองจานที่ล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูน ทำให้น้ำที่ไหลลงนาข้าว เป็นน้ำพสมหินปูน ซึ่งมีผลต่อการแตกกอและความอุดมสมบูรณ์ของเมล็ดข้าว ทำให้ผลผลิตที่ได้ก็ยังไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว

ดังนั้น ชาวบ้านหนองจานจึงได้พัฒนาโครงการศึกษารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมิโนเวศน์ภู กระฉีกศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดขอนแก่น ขึ้นมา เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ให้เหมาะสมกับภูมิโนเวศน์ของบ้านหนองจาน โดยมีเป้าหมายเพื่อลดภาวะข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคทั้งในครอบครัวและชุมชน

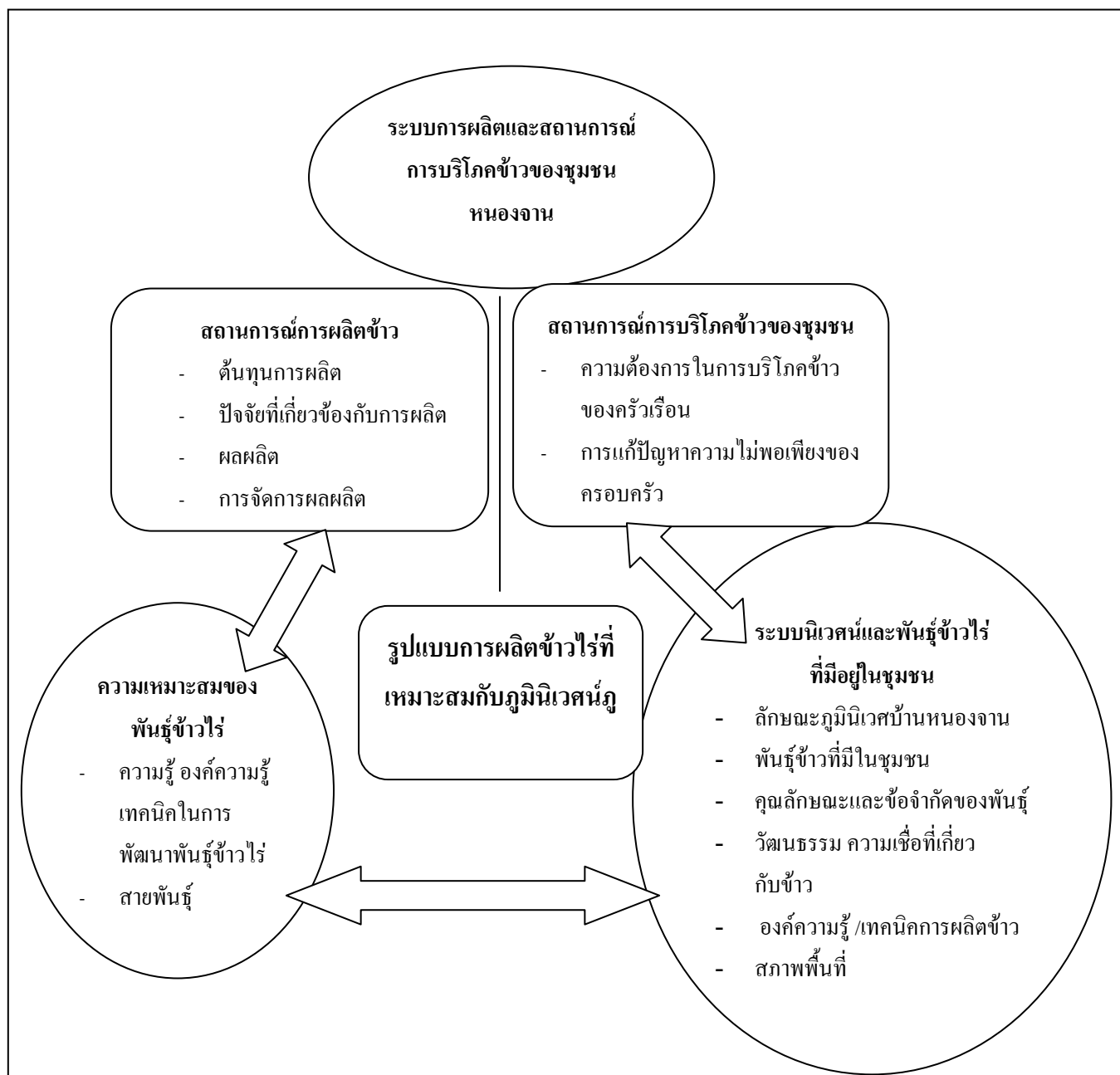
คำถามวิจัย

รูปแบบในการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมิโนเวศน์ภู บ้านหนองจานควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อค้นหาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมิโนเวศน์
2. เพื่อศึกษาระบบการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน
3. เพื่อศึกษาลักษณะภูมิโนเวศน์ของบ้านหนองจาน
4. เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมิโนเวศน์ บ้านหนองจาน
5. เพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิโนเวศน์

กรอบแนวคิด

ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตเชิงพื้นที่

พื้นที่เป้าหมาย ได้แก่ บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดขอนแก่น

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาความรู้และรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ ทั้งที่ยังมีการเพาะปลูกและอยู่และชนิดพันธุ์ที่เคยปลูก ศึกษากระบวนการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน และศึกษาลักษณะของนิเวศน์บ้านหนองจาน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะทั่วไปของนิเวศน์ใหญ่และลักษณะของนิเวศน์ย่อยของพื้นที่

การวิจัยจะสร้างกระบวนการศึกษา และปฏิบัติการทดลองเพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสม และพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ของชุมชนบ้านหนองจาน

ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

- กลุ่มเป้าหมายหลัก ได้แก่ เกษตรกรอาสาพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ 12 ครอบครัว
- กลุ่มเป้าหมายรอง ได้แก่ ครอบครัวเกษตรกรบ้านหนองจาน 48 ครอบครัว

ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ

ระยะเวลาในการดำเนินการ 1 ปี 3 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2553 ถึง 30 กันยายน 2554

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ชุดความรู้เรื่องพันธุ์ข้าว และพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนิเวศน์
2. ได้ชุดความรู้ระบบการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน
3. ได้ชุดความรู้เรื่องนิเวศน์ใหญ่และนิเวศน์ย่อยของพื้นที่เป้าหมาย
4. ได้รูปแบบการปลูกข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์
5. ค้นพบพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศน์

บทที่ 2 บริบทพื้นที่

พัฒนาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

พ.ศ.2508 เริ่มมีชาวบ้านจากบ้านนายาง คือนายเวียง นายกอง และนายหวาง ย้ายมาจากบ้านนายาง เข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินบริเวณหนองจาน จนกระทั่งปี 2512 มีชาวบ้านอีกกลุ่มย้ายเข้ามาทำกินเพิ่ม คือนายฉลอง ฤทธิ์นวน นายทองศักดิ์ และพรรคพวกอีกจำนวนหนึ่ง เริ่มมีการสัมปทานน้ำมันยาง โดยนายชลอ พ.ศ.2518 มีชาวบ้าน เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองจานอีกประมาณ 30 ครัวเรือน โดยตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายตามที่ทำกินของตนเอง และได้ทำข้อตกลงร่วมกันว่าจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

จนกระทั่งปี พ.ศ.2529 ทางราชการโดยกรมทหารพรานที่ 25 กองร้อยที่ 2510 จ.ขอนแก่น ได้นำเจ้าหน้าที่ทหารพราน มาขอร้องให้ชาวบ้านทั้งหมดย้ายไปอยู่ที่บ้านชำผักหนาม ขณะนั้นหมู่บ้านได้ขยายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่แล้ว โดยมีมีชาวบ้านประมาณ 280 ครัวเรือน ทางกรมทหารสัญญาว่าจะจัดหาที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้ใหม่ เมื่อชาวบ้านย้ายไปตั้งบ้านเรือนบริเวณบ้านชำผักหนามแล้ว กลับไม่ได้รับการดูแลและแก้ไขปัญหาเรื่องที่ทำกิน ดังนั้น ชาวบ้านที่ย้ายไปอยู่ที่บ้านชำผักหนาม จึงได้อพยพกลับมาอาศัยในบริเวณที่เป็นที่ทำกินเดิมของตนอีกครั้งในปี พ.ศ.2531 ซึ่งทางราชการได้มีการปลูกป่าทับที่ทำกินเดิมของชาวบ้านแล้ว

เดือน เมษายน พ.ศ.2534 ทางรัฐบาล ร.ส.ช. ได้จัดให้มีโครงการจัดสรรที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) และได้มีการอพยพชาวบ้านบ้านหนองจานไปอยู่ที่บ้านผาสามยอด ต. ผานกเค้า อ. ภูกระดึง จ.เลย จนกระทั่งวันที่ 8 ธันวาคม ปีเดียวกัน ทางราชการได้มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ครอบคลุมพื้นที่หนองจานทั้งหมด รวมทั้งขอร้องให้ชาวบ้านที่ยังอาศัยอยู่ที่หนองจาน ย้ายออกจากพื้นที่ โดยได้มีการให้สัญญาว่าจะจัดหาที่ทำกินให้ใหม่ อีกครั้ง

แต่ พ.ศ.2535 โครงการจัดสรรที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ได้รับการยกเลิก ชาวบ้านประมาณ 40 ครัวเรือน จึงได้อพยพกลับมาทำกินที่หนองจานอีกครั้ง โดยกลับมาตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายตามที่ทำกินของตน ปีต่อมาชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันย้ายบ้านเรือนมาตั้งรวมกันเป็นชุมชนเหมือนปัจจุบัน และร่วมกันดูแลทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่หนองจาน โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ ใช้นโยบาย “หมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่าหนองจาน” มีแผนงานฟื้นฟูป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ในที่ทำกินของตนเอง โดยกำหนดระยะเวลา 6 ปี ด้วยรูปแบบวนเกษตร ปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอยในที่ตัวเอง เลี้ยงสัตว์ในที่ทำกิน และอนุรักษ์สัตว์ป่าทุกชนิด แต่ต่อมา มีคนในชุมชนเป็นนายหน้าติดต่อกับนายทุนจาก อ.วังสะพุง เพื่อนำรถไถเข้ามารับจ้างไถที่เป็นเหตุให้ช่วงนั้นมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตรอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งได้มีการทำประปาหมู่บ้านหนองจานโดยการต่อท่อมาจากน้ำซับหนองจาน

เนื่องจากพื้นที่หนองจานเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่าง จ.ขอนแก่น จ.เลย จึงทำให้เกิดความไม่ชัดเจนของการจัดการของทางการทำให้เกิดความล่าช้าไม่ทันต่อความต้องการของชาวบ้าน ปี พ.ศ.2538 ชาวบ้านจึงร่วมกันสร้างถนนดินเข้าหมู่บ้าน ต่อมาปี2539 มีรถไถจากบ้านพองหนีบเข้ามารับจ้างไถที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว และเกิดไฟป่าครั้งใหญ่ลามเข้ามาถึงในหมู่บ้าน ไหม้ศาลากลางบ้าน และบ้านเรือนราษฎร 4 หลังคาเรือนในปี 2541

วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ.2550 เจ้าหน้าที่ราชการจาก อ.ภูกระดึง เข้ามาร่วมประชุมกับชาวบ้านในชุมชน และแจ้งให้ชาวบ้านที่มีบ้านเรือนและที่ทำกินบริเวณหนองจานทั้งหมด 43 ครอบครัว ย้ายทะเบียนบ้านออกจาก อ.ภูกระดึง เนื่องจากพื้นที่หนองจานอยู่ในเขต จ.ขอนแก่น อุทยานฯ และ อบจ.ขอนแก่น ได้ทำการขยายเส้นทาง เข้าแหล่งท่องเที่ยวแต่ไม่มีการแจ้งให้ชาวบ้านทราบ ได้แก่ ถ้ำพญานาค ราช ถ้ำลายแทง และถ้ำเกล็ดแก้ว ซึ่งชุมชนหนองจานได้มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทำให้สามารถเดินทางเข้าแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวโดยไม่ต้องผ่านชุมชนหนองจาน

ปัจจุบันหนองจานมีประชากรทั้งหมด 43 ครอบครัว ประชากรในชุมชนหนองจานทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนหนองจานมีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม โดยทำนาข้าวไว้กิน และทำไร่ข้าวโพดเลี้ยง อาชีพรองคือทำสวนผลไม้ เช่น มะขามหวาน ลำไย มะม่วง เป็นต้น ปัจจุบันมีชาวบ้านบางรายหันมาปลูกยางพาราแทนไม้ผลดังกล่าว อาชีพเสริมคือ เลี้ยงสัตว์ และรับจ้าง

หนองจานมีพื้นที่ที่เป็นที่ทำกิน 1,440 ไร่ โดยชาวบ้านที่มีที่ทำกินในพื้นที่หนองจานทั้งหมด 43 ครอบครัว เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านหนองจาน 39 ราย ที่เหลือเป็นชาวบ้านที่ขึ้นทะเบียนกับหมู่บ้านอื่น ๆ แต่มีที่ทำกินอยู่ในเขตบ้านหนองจาน

มีรายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 51,214 บาท/ปี เป็นรายได้จากภาคเกษตร 35,997 บาท นอกภาคเกษตร 15,408 บาท และมีต้นทุนในการผลิตครอบครัวละ 24,565 บาท/ปี มีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละ 54,735 บาท เป็นหนี้ในระบบประมาณ 37,094 บาท เป็นหนี้นอกระบบประมาณ 17,405 บาท

เนื่องจากชุมชนหนองจานเป็นชุมชนขนาดเล็ก และที่ตั้งของชุมชนมีความใกล้ชิดกับฐานทรัพยากรเนื่องจากตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน วิถีชีวิตของคนหนองจานจึงมีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับทรัพยากรอย่างแยกกันไม่ได้ พฤติกรรมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนหนองจานจะเป็นเก็บหาทรัพยากรจากป่าเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น โดยส่วนใหญ่แล้วจะมีคนภายนอกเข้ามาเก็บหาเพื่อนำไปขาย โดยเฉพาะ หน่อไม้ และเห็ด ซึ่งจะออกมากเมื่อถึงฤดูการเก็บหา

อาณาเขตติดต่อ

ทิศตะวันออก	ติดกับ	ภูผาสามยอด อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ภูโลก อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
ทิศเหนือ	ติดกับ	บ้านผาสามยอด ภูซำดีหมี

และทิศใต้ ติดกับ ภูเขาขวาง อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และบ้านชำผักหนาม
ค. นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

สภาพภูมิประเทศ

ชุมชนหนองจานทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ภูมิประเทศเป็น ที่ราบล้อมรอบ ด้วยภูเขาหินปูน ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 250 – 350 เมตร ความลาดชัน เป็น ประมาณ 0 – 10 องศา

สภาพพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่า

ปกคลุมด้วยสภาพป่า 3 ชนิด คือ *ป่าเบญจพรรณ* พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ประดู่ ยางนา ตะเคียนทอง พลวง และมีไม้ยืนหนาแน่น และหลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ ไม้ชิงชัน ไม้ประดู่ ไม้รวก เป็นต้น *ป่าเต็งรัง* พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ เต็ง รัง ไม้พื้นล่างประกอบด้วยไม้พุ่มขนาดเล็ก และหญ้าชนิดต่างๆ และบริเวณริมห้วยเป็น *ป่าดิบแล้ง* มีพันธุ์ไม้ที่เด่นคือ ข่อยหนาม และมะเดื่อ สัตว์ป่าที่พบเห็นบ้างแต่ไม่ชุกชุมนัก คือ หมูป่า เลียงผา เก้ง กระซัง ลิงกัง หมาใน ชะมด อีเห็น เม่น งู และนกชนิดต่างๆ เป็นต้น

แหล่งน้ำ

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขาหินปูน สภาพป่าค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ จึงจัดอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 3A มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีลักษณะเป็นน้ำชา แล้วจึงกลายเป็นต้นน้ำของห้วยต่างๆ ลำห้วยสำคัญ ได้แก่ ห้วยชำจำปา ห้วยชำแดง ห้วยทับร้าง ห้วยหินกอง โดยจะไหลไปลงลำน้ำพองทั้งหมด ส่วนน้ำชาที่ไม่ได้ไหลเป็นห้วย เช่น หนองจาน

สภาพดิน

เป็นดินชุดภูกระดึง มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย สามารถกักเก็บน้ำได้ดี เหมาะแก่การทำการเกษตร

การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน

ชุมชนหนองจานมีการกำหนดพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ โดยแยกเป็น 4 ลักษณะคือ ป่าชุมชน ป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ ป่าอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติฯ และป่าเลี้ยงสัตว์

ป่าชุมชน ชาวบ้านเรียกว่า *ป่าโนนกอก* มีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ เป็นที่ตั้งของวัดป่า (ที่พักสงฆ์หนองจาน) เป็นผืนป่าที่ไม่มีอาณาเขตติดต่อกับป่าผืนใหญ่ ล้อมรอบด้วยพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน

กันไว้เป็นป่าชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 มีข้อตกลงร่วมกันในการใช้คือสามารถเก็บหาผักและหน่อไม้ได้ แต่ห้ามตัดไม้ยืนต้น แต่ชาวบ้านยังมีการฝ่าฝืนโดยการตัดไม้มาใช้อยู่ การลงโทษเป็นเพียงการบอกกล่าว ตักเตือนเท่านั้น สภาพป่า ปัจจุบันกำลังฟื้นตัว ไม้ยืนต้นส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดกลาง และมีลูกไม้เกิดขึ้น อย่างหนาแน่น ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการรักษา โดยเข้ามาจัดการเผ่าระวังไฟป่า และมีการปลูกไม้เสริม ในวันสำคัญ

ป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านเรียกว่า **ป่าโนนกบก** มีพื้นที่ประมาณ 400 ไร่ ซึ่งอยู่ติดกับ ป่าผืนใหญ่ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เนื่องจาก พื้นที่ป่าโนนกบก อยู่ค่อนข้างห่างจากชุมชนจึงไม่ได้ มีการเข้าไปดูแลจัดการมากนัก ป่าโนนกบกเดิมเป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ก่อนที่จะอพยพไปอยู่ที่ ชำผักหนาม และอพยพกลับมาพื้นที่โนนกบกได้ถูกทางราชการปลูกป่าทดแทนแล้ว ชาวบ้านจึง ร่วมกันดูแลรักษา ตามแนวทางของหมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่า โดยมีหลักเกณฑ์ของการอนุรักษ์และ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ 4 ข้อคือ 1. ทำการเกษตรแบบวนเกษตร คือการปลูกไม้ผล และไม้ยืนต้น 2. เลี้ยงสัตว์ในที่ทำกินของตนเอง 3. ปลูกป่าใช้สอยและป่ายั่งยืนในพื้นที่ของตน และ 4. อนุรักษ์สัตว์ป่าทุก ชนิด

ป่าอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติฯ คือพื้นที่ป่าทั่วไปที่อยู่รอบชุมชน มีการเข้าไปใช้ประโยชน์ ตามปกติ ทั้งคนในชุมชนและคนภายนอก ในช่วงเวลาที่มีเห็ด และหน่อไม้ ชุมชนหนองจานได้ตั้งด่าน เพื่อเก็บเงิน และนำเงินที่ได้มาใช้ประโยชน์ในชุมชน มีการทำข้อตกลงแบ่งเขตพื้นที่ป่าเพื่อการใช้ ประโยชน์และดูแลจัดการระหว่างชุมชนหนองจาน กับชุมชนชำผักหนามโดยใช้สัญญาเป็นแนวเขตตาม ธรรมชาติ แต่ในทางปฏิบัติไม่เป็นผลตามการตกลงเท่าใด นักเนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขา หินปูนจึงทำให้มีถ้ำหลายแห่งที่บริเวณภูผาสามยอด เช่นถ้ำนาคราช ถ้ำลายแทง เป็นต้น ชุมชนหนอง จานมีการจัดตั้งกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อบริการนักท่องเที่ยว และเป็นการ สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนอีกด้วย

ป่าเลี้ยงสัตว์ ชุมชนหนองจานมีการกำหนดเขตป่าเพื่อเลี้ยงสัตว์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 โดยผู้ที่มี วัว ควาย ให้นำไปเลี้ยงในป่าด้านตะวันตกของหมู่บ้าน คือบริเวณภูส่างเลื้อ ภูหมากน้ำ และภูโคก เพื่อเป็น การจัดการไม่ให้สัตว์เลี้ยงเข้าไปทำความเสียหายในพื้นที่ทำกิน ที่ส่วนมากจะอยู่ทิศตะวันออกของ หมู่บ้าน

ป่าขึ้นริมห้วย มีความสำคัญในลักษณะเป็นป่าที่เก็บรักษาความชุ่มชื้นให้กับแหล่งน้ำ ชุมชนหนอง จาน มีข้อตกลงร่วมกันภายในชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ดูแลป่าต้นน้ำ

สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านหนองจาน

๑) การประกอบอาชีพ รายได้ และหนี้สิน

ประชากรส่วนใหญ่มีแหล่งที่มาของรายได้หลัก คือ การขายผลผลิตทางการเกษตร มัน

ลำปะหลัง ถั่วฝักยาว ข้าวโพด รายได้รอง คือ รับจ้างทั่วไป ขายหน่อไม้ ลูกส่งให้ ขายของเก่า เบี้ยยังชีพ เงินเดือนประจำ เช่น ครู/ผู้ใหญ่บ้าน/อสม. นำเที่ยว/มัคคุเทศก์ โดยมีสัดส่วนรายได้ คือ เกษตรกรรม โดยทำนาข้าวไว้กิน ประมาณ ๒๐ % และทำไร่มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ประมาณ ๗๐% อาชีพรองคือทำสวนผลไม้ เช่นมะขามหวาน ลำไย มะม่วง ประมาณ ๑๐% ปัจจุบันมีชาวบ้านบางรายหันมาปลูกยางพาราแทนไม้ผล อาชีพเสริมคือ เลี้ยงสัตว์ และรับจ้าง มีรายได้เฉลี่ยครอบครัวละ ๕๑, ๒๑๔ บาท/ปี เป็นรายได้จากภาคเกษตร ๓๕,๕๕๗ บาท นอกภาค เกษตร ๑๕,๔๐๘ บาท และมีต้นทุนในการผลิตครอบครัวละ ๒๔,๕๖๕ บาท/ปี

มีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละ ๕๔,๗๓๕ บาท เป็นหนี้ในระบบประมาณ ๓๗,๐๕๔ บาท เป็นหนี้นอกระบบประมาณ ๑๗,๔๐๕ บาท

ตาราง แสดงรายได้ในการผลิตต่อปี

รายได้	N	Minimum	Maximum	Mean
ขายข้าว	40	3,000	130,000	29,400
ขายสัตว์เลี้ยง	15	500	21,000	8,620
การแปรรูป	6	1,800	60,000	21,683
ขายผัก	11	100	29,000	8,136
ขายไม้ผล	5	100	8000	440
ขายของที่หาจากป่า	4	100	200	100
รวม		2,400	114,600	38,950

¹รายได้รายได้จากการผลิตเฉลี่ยต่อเดือนของกลุ่มตัวอย่างทั้ง 40 คน มาได้จากการขายข้าว 2,230 บาท ขายสัตว์เลี้ยง 166 บาท การแปรรูป 416 บาท การขายผัก 156 บาท แสดงรายได้นอกภาคการผลิตเฉลี่ยต่อเดือน รับจ้างภายในชุมชน 3,700 บาท รับจ้างนอกชุมชน 6,210 บาท ลูกหลานส่งเงินกลับบ้าน 3,520 บาท การรับราชการ/บริษัท 18,620 บาท

การนับถือศาสนา ประชากรในชุมชนหนองจานทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ

ลักษณะการจัดกลุ่ม และองค์กรในชุมชนหนองจาน

¹ ศึกษาร่วมกับมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย ปี 2555

เนื่องจากชุมชนหนองจานเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีจำนวนประชากรไม่มาก จึงไม่ได้แยกเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ แต่เป็นบ้านฝากอยู่ในความปกครองของบ้านชำผักหนาม ดังนั้นกลุ่ม และองค์กรต่างๆที่เป็นทางการจึงเป็นลักษณะบริหารจัดการร่วมกัน

ลักษณะการจัดองค์กรโดยส่วนใหญ่ มีการกระจุยตัวของกลุ่มผู้นำทั้งผู้นำแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ส่วนกรรมการของแต่ละกลุ่มมีการกระจายตัวตามคุณสมบัติเฉพาะตัว และความสนใจส่วนบุคคล

กลุ่ม และองค์กรต่างๆในชุมชนหนองจาน และผาสามยอด

1. คณะกรรมการโครงการอุทยานนาร่อง
2. คณะกรรมการโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วมอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
3. กลุ่ม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)
4. กลุ่มสนับสนุนเกษตรกร
5. กลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (ร.ส.ท.ป.)
6. กลุ่มต่อต้านยาเสพติด
7. กลุ่มออมทรัพย์ กขคจ.
8. กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน (เงินล้าน)
9. กลุ่ม อภปร.
10. กลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
11. คณะกรรมการประชาคมหมู่บ้าน
12. คณะกรรมการหมู่บ้าน

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

กระบวนการวิจัยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงการพัฒนาโจทย์วิจัยและช่วงการดำเนินการวิจัย ซึ่งมีกิจกรรมภายใต้โครงการทั้งการศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน การค้นหาพันธุ์ข้าวที่มีในชุมชนและในพื้นที่เทือกเขาเพชรบูรณ์ นำมาสู่การจัดทำแปลงทดลอง เพื่อศึกษาความเหมาะสมของพันธุ์ข้าวกับสภาพพื้นที่บ้านหนองจาน และการติดตามผลการทดลองโดยใช้แบบฟอร์มที่ทีมวิจัยได้ใช้แบบฟอร์มของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานมาประยุกต์ใช้

ก่อนการพัฒนาโจทย์วิจัย

เนื่องจากพื้นที่หนองจาน หมู่บ้านที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ข้อจำกัดในที่ดินส่งผลให้ครอบครัวในชุมชนบ้านหนองจานมีข้าวไม่พอกิน ก่อนจะเป็นงานวิจัยชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน และมีแกนนำชาวบ้านเป็นคณะกรรมการองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน ก่อนการพัฒนาโจทย์การวิจัยมีการทำงานของมูลนิธิเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีเจ้าหน้าที่ประสานงานภาคสนามร่วมติดตามดำเนินงานกับพื้นที่ 2 คน คือนายหนูเถก จันทาสีและนายฉลามศักดิ์ อินตะโคตร มีประเด็นการทำงานเพื่อนำพาชุมชนไปสู่การพึ่งตนเอง และประเด็นปัญหาสำคัญของชาวบ้านหนองจาน คือ สิทธิที่ดินทำกิน ซึ่งชุมชนยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน การใช้ประโยชน์ที่ดินยังเป็นกาปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ส่งผลให้เกิดสถานะปัญหาข้าวไม่พอกิน ชาวบ้านต้องซื้อข้าวกินหรือบางครั้งครอบครัวมีการเก็บหาของป่า เพื่อไปแลกข้าวในต่างพื้นที่ ในขณะที่ชุมชนเองมีต้นทุนความรู้และเครือข่ายในการพัฒนาการพึ่งตนเอง การพัฒนาโจทย์จึงมุ่งเน้นการศึกษาการขาดแคลนข้าว

การประชุมครั้งที่ 1 เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน ได้มีการประชุมร่วมกับกลุ่มชาวบ้านหนองจานที่สนใจพัฒนางานในชุมชน โดยมีชาวบ้านหนองจานและชาวบ้านในเครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน บ้านซำผักหนาม พื้นที่วังอีเมียง ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านได้มีการพูดคุยสถานการณ์ในพื้นที่และได้ลงเยี่ยมแปลงข้าวไร่ 4 แปลง (นายหาญ นายแก้ว) ทำให้เห็นว่า มีชาวบ้านสนใจแก้ปัญหาข้าวไม่พอกินของครอบครัวโดยการปลูกข้าวไร่ และมีชาวบ้านหลายคนที่มีความต้องการพันธุ์ข้าว เพื่อปลูกในพื้นที่ของตนเอง

การประชุมครั้งที่ 2 เป็นการประชุมวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของชุมชน โดยชาวบ้านหนองจานร่วมกับเจ้าหน้าที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน 4 คน ร่วมวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน

ซึ่งมีการระดมปัญหาร่วมกัน ทำให้เห็นว่า ปัญหาหลักคือ ปัญหาข้าวไม่พอกิน พันธุ์ข้าวมีไม่พอเพียง ดินไม่ดี ช่วงฝนแล้ง/น้ำท่วม มีการเพาะปลูกพืชไร่ชนิดอื่นๆมากตามกระแสเศรษฐกิจ ไม่ทำการผลิตแรงงานไม่เพียงพอ กำจัดวัชพืชยากเพราะเป็นพื้นที่ไร่ น้ำไม่ท่วมขัง ขาดความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ในการเพาะปลูกและการจัดการพื้นที่ พันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่มี 8 สายพันธุ์คือ ข้าวพญาลิ้มแกง ข้าวแผ่แดง ข้าวปลาชีวน้อย ข้าวปลาชีวน้ำ ข้าวกำไจดำ ข้าวกำปูน ข้าวแก่นดู่ ข้าวมังกรแดง และมีความสนใจที่จะผลิตข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคในครอบครัว

การประชุมครั้งนี้ได้แนวทางการดำเนินงานใน ประเด็นที่สนใจอยากศึกษาร่วมกัน คือ ศึกษารวบรวมพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่และสภาพดิน ขยายพันธุ์ผู้ชุมชนและขายพื้นที่ปลูกให้เพียงพอศึกษาปริมาณและการบริโภคข้าวในครอบครัว ศึกษาการผลิต ศึกษาสภาพพื้นที่ 4 ชุมชนที่เหมาะสมการปลูกข้าวแต่ละสายพันธุ์และการสร้างการเรียนรู้ชุมชนในการผลิต

การประชุมครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2553 ประชุมทำความเข้าใจร่างโครงการกับทีมแกนนำพื้นที่ จำนวน 7 คน ผู้ปฏิบัติงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 2 คน ได้มีการชี้แจงเงื่อนไขการดำเนินงานวิจัย ภายใต้การสนับสนุนของ สกว. ซึ่งประเด็นที่ทำความเข้าใจร่วมกัน คือ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษารวบรวมข้อมูลเพื่อสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชน และที่ประชุมได้ร่วมทบทวนสภาพปัญหา ที่ชุมชนเผชิญพบว่าปัญหาหลักคือ ข้าวไม่พอกิน และในชุมชนเริ่มมีการปรับตัวมีการหันมาปลูกข้าวไร่ ในพื้นที่มีข้าวไร่จำนวน 10 สายพันธุ์ที่นำมาปลูกเป็นพันธุ์ข้าวที่ได้จากการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านในเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกที่อกเขาเพชรบูรณ์ จากการวิเคราะห์ข้อมูลทำให้เกิดข้อสรุป คือการพัฒนาพันธุ์ข้าวและได้โจทย์วิจัยแนวทางการพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านให้พอเพียงต่อการบริโภคของชุมชน การคัดเลือกทีมวิจัย ที่ประชุมได้มีการคัดเลือกทีมวิจัย โดยพิจารณาจากคนที่สนใจและคนที่เริ่มมีการปลูกข้าวไร่อยู่แล้ว และมีความพยายามในการพัฒนาการปลูกข้าวของครอบครัว ซึ่งมีการเสนอชื่อเพื่อพิจารณาว่า 20 คนและเลือกทีมวิจัยจำนวน 20 คน

กระบวนการพิจารณาโครงการผ่านโหนดเกษตรกรรมยั่งยืน

วันที่ 13 มกราคม 2553 โครงการได้นำเสนอสถานการณ์ ความสนใจของพื้นที่และสภาพปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ โดยนำเสนอโครงการผ่านโหนดเกษตรกรรมยั่งยืนมีคณะกรรมการเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน และผู้ปฏิบัติงานเครือข่ายฯ ร่วมกันพิจารณาและให้ความเห็นต่องานวิจัย

การดำเนินการวิจัย

การดำเนินโครงการวิจัยเริ่มต้นที่การประชุมทีม เพื่อพัฒนาทีมวิจัย การทำความเข้าใจกับทีมต่องานวิจัย กระบวนการวิจัย ความสำคัญของกระบวนการวิจัยอยู่ที่การสร้างการมีส่วนร่วมของทีมและการ

ทำความเข้าใจกับชุมชน โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การแก้ไขปัญหาเรื่องข้าวไม่พอกิน มีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน ดังนี้

ประชุมทีมวิจัย

ทีมวิจัยได้มีการประชุมการดำเนินโครงการ ร่วมกันเป็น การประชุมทีมวิจัยเป็นการประชุม เพื่อการทบทวนโครงการ การดำเนินงาน การวางแผนทำกิจกรรมภายใต้กระบวนการวิจัย โดยใช้ทีมหลัก ในการปรึกษาหารือ 7 คน เป็นหลักในการดำเนินงาน ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละครั้ง ดังนี้

1. ประชุมทีมวิจัยทบทวนโครงการฯ วิจัยข้าวไร่หนองจาน วันที่ 17 มิ.ย. 53 ที่บ้าน นายกิตติ โพธิ์เตมีย์ ได้มีการประชุม ทีมวิจัยเพื่อทบทวนโครงการ โดยเริ่มต้นจากการพิจารณา ชื่อโครงการ โครงการศึกษา “รูปแบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์” ภูมิศึกษาบ้านหนองจาน

คำถามวิจัย คือ รูปแบบการผลิตที่เหมาะสมกับนิเวศน์ บ้านหนองจาน เป็นอย่างไร โดยมี วัตถุประสงค์ 4 ข้อ คือ เพื่อค้นหาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนิเวศน์ เพื่อศึกษาระบบการผลิตและการ บริโภคข้าวของชุมชน เพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์ และเพื่อพัฒนารูปแบบการผลิต ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์ กลุ่มเป้าหมายหลัก ได้มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายหลักเป็น 2 กลุ่มคือ อาสาสมัคร 12 ครอบครัว ครอบครัวเกษตรกรในชุมชนบ้านหนองจาน จำนวน 40 ครอบครัว กิจกรรม ภายใต้งานวิจัย 1. ประชุมทีม 2. ประชุมกลุ่มเป้าหมายชี้แจงโครงการ 3. จัดทำรอบศึกษาและกำหนด เครื่องมือ 4. เก็บข้อมูลพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม(ลักษณะประจำพันธุ์) 5. อบรมพัฒนาทักษะการทำการแปลง ทดลอง เรียนรู้เทคนิค การพัฒนาพันธุ์ข้าวและเพิ่มผลผลิตข้าวไร่ 6. จัดทำแปลงทดลองข้าวไร่ระดับ ครอบครัว 7. จัดทำแปลงทดลองระดับแปลง 8. ติดตามประเมิน 9. รายงานความก้าวหน้า 10. เก็บ ข้อมูลการผลิตรายครอบครัวและการบริโภคข้าวของครอบครัว 11. เวทีถอดบทเรียนการทดลองพัฒนา พันธุ์/วิเคราะห์ 12. เวทีผลการศึกษา 13. จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

ทบทวนทีมวิจัย มีนางสาวมาลี สุปันดี เป็นหัวหน้าโครงการ ได้มีการกำหนดให้มีทีมวิจัย 2 ระดับ คือ มีทีมวิจัยหลัก 7 คน คือ นายหนูเกษม, จันทาสี นายกิตติ โพธิ์เตมีย์, นายฉลามศักดิ์ อินตโคตร เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน , นายอดุลย์ แสงคำสิงห์, นายแก้ว วงศ์ไกร, นายจรูญ เจริญย์ ทีมรอง(หรือทีมอาสาสมัครปฏิบัติการทดลอง)ประกอบด้วย นายบานเย็น รุ่งแจ้ง, นายสมชัย พุทธาโกส, นายหาญ บัวजार, นายวัด ดาทอง, นางเหล็ก อิ่มจีน, นางจริยา เจริญย์, นายก้องเกียรติ จันทวงศ์, นายสมถวิล จิมนธิ, นายไผ่ ทองภู และทีมได้ร่วมกันทบทวนสถานการณ์ในพื้นที่ จากการประชุมเมื่อ วันที่ 3 มิ.ย. 53 ที่ได้ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรฯ ประชุมปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับสถานการณ์ทั่วไป รวมทั้ง

สถานการณ์ในพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่แปลงทดลองเพราะต้องมีการเตรียมพื้นที่และเตรียมไถดินเพื่อทำการทดลองปลูกไว้ก่อน ซึ่งได้ข้อสรุปว่าให้เตรียมพื้นที่ที่จะจัดทำแปลงทดลองและแปลงรวม ดังนี้

1. พื้นที่แปลงทดลองพื้นที่ 2 ไร่ ของนางเหล็ก อิ่มจีน โดยอาสาจะประสานกับรถไฟเพื่อทำการปรับพื้นที่

2. พื้นที่ที่จะทำนารวมที่เป็นข้าวนาพื้นที่ประมาณ 2 ไร่ ของนายหาญ บัวจาร์

3. รวบรวมพันธุ์ข้าวในชุมชนได้ 4 สายพันธุ์ จากนอกชุมชน 6 สายพันธุ์ รวม 10 สายพันธุ์

5. ทีมวิจัยและเครือข่ายเกษตรฯ ไปพัฒนากรอบศึกษาข้อมูล

6. เนื่องจากที่อาศัยทำกินของชุมชนหนองจานอยู่ในเขตอุทยานฯ ในการผลิตของชุมชนอาจมีการถูกฟ้องร้องเกี่ยวกับคดีโลกร้อนได้ถ้ามีการเผา หรือตัดไม้ ดังนั้น ที่ประชุมได้เสนอให้มีการศึกษาข้อมูลระบบการผลิตที่สามารถดูดซับก๊าซคาร์บอนได้ดีและร่างกรอบศึกษา ที่ประชุมได้มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย ดังนี้

1. การจัดทำรายงานผลการวิจัย นางสาวมาลี สุปันดี

2. การบันทึกข้อมูล นายกิตติ โพธิ์เตมีย์, นายหนูเกณ จันทาสี, นายอคุลย์ แสงคำสิงห์

3. ฝ่ายการเงิน นายจรรยา เชมรัมย์

4. ฝ่ายบัญชี นายฉลาม อินตโคตร

5. การเก็บ รวบรวม สรุปข้อมูล นายกิตติ, นายอคุลย์

6. ประชาสัมพันธ์ภายในและภายนอก นายหนูเกณ, นายแก้ว, นายจรรยา

7. ผู้รับผิดชอบเปิดบัญชีโครงการ 3 คน คือ นางสาวมาลี นายฉลามศักดิ์ นายจรรยา

2. การประชุมทีมวิจัย วันที่ 17 มิถุนายน 2553 ณ บ้านไร่โยคีวิศิษฐ์ บ้านผาสามยอด ต.ผา

นงเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย เป็นการประชุมทีมวิจัยหลัก เพื่อวางแผนการดำเนินโครงการ ประเด็นการประชุม คือ ทบทวนโครงการ วางแผนการดำเนินงานในพื้นที่ ผลการประชุม ได้มีการทบทวน คำถามการวิจัย “รูปแบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภูบ้านหนองจานเป็นอย่างไร” ทบทวนวัตถุประสงค์การศึกษา 5 ข้อ คือ 1. ศึกษาเปรียบเทียบพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ 2. เพื่อศึกษาสืบค้นหาลักษณะพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ 3. เพื่อศึกษารูปแบบการผลิตและบริโภคข้าวของชุมชน 4. เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ และ 5. เพื่อศึกษาภูมินิเวศน์ภูกลุ่มเป้าหมายหลัก แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ 1. อาสาสมัคร 12 คน 2. เกษตรกร 40 คน ระยะเวลา เม.ย 53-มิ.ย 54

3.การประชุมทีมวิจัย เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2553 บ้านผาสามยอด ผู้เข้าร่วม 6 คน

ทบทวนการประชุมครั้งที่ 1 จากการประชุมวันที่ 3 มิถุนายน ทบทวนโครงการวิจัย ได้มีการทบทวน ชื่อโครงการ วัตถุประสงค์ กิจกรรมที่ดำเนินการ ทีมวิจัย /บทบาททีม (ทีมหลัก ทีมรอง) และบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย กิจกรรมที่ดำเนินการหลังการประชุม การทำแปลงทดลองข้าวไร่ (แปลงบุคคล 12 คน) การจัดทำแปลงรวม 9 สายพันธุ์ โดยเป็นเดิมที่มีในชุมชนพันธุ์ 4 และพันธุ์จากบ้านตาดฟ้า-ดงสระร้าน อ.ภูผาม่าน จำนวน 5 สายพันธุ์

4. กิจกรรมการประชุมชี้แจงโครงการ

ก่อนที่จะมีการทำกิจกรรมภายใต้โครงการวิจัย ได้มีการประชุมเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ ได้จัดขึ้นในวันที่ 7 กันยายน 2553 ที่บ้านนางจริยา เจริญ มีผู้เข้าร่วมจำนวน 27 คน เป็นชาวบ้านที่สนใจและทีมวิจัยหลัก ซึ่งเป็นอาสาสมัครแปลงทดลอง

ผลการดำเนินงาน ได้มีการชี้แจงทำความเข้าใจงานวิจัย โดยเริ่มต้นจากการระดมความเข้าใจต่องานวิจัย ความเข้าใจต่องานวิจัย คือ มีทีม กลุ่ม มีการบันทึกข้อมูล เก็บข้อมูล การสังเกต ทดลอง ถ่ายรูป ขึ้นตอน สรุป ความรู้ ถ่ายทอด นำเสนอ วิเคราะห์ข้อมูล ประมวลความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ นำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชน เกิดจากปัญหา (ปัญหาคืออะไร) จากความเข้าใจต่องานวิจัยทีมวิจัยได้ร่วมกันกำหนดคุณสมบัติของนักวิจัยที่ควรมี ดังนี้ ใจรัก สังเกต สนใจอยากรู้อยากเห็น บันทึก ลงมือปฏิบัติ ฟังเป็น วิเคราะห์ประมวลผล มีความซื่อตรง ไม่ลำเอียง

5. การประชุมแลกเปลี่ยนการศึกษาค้นคว้าข้อมูล

จากวัตถุประสงค์การวิจัยได้มีการรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู ภูมิศึกษาชุมชนบ้านหนองจานและ 11 ต.ค. 53 ณ ถิ่นนางจริยาเจริญ ต. นาหนองทุ่ม อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น ผู้เข้าร่วม 15 คน ผลการดำเนินงาน ได้มีการแลกเปลี่ยนการศึกษาค้นคว้าข้อมูลชุมชน โดยมีการนำเอากรอบการนำเสนอตามเงื่อนไขของสกว.มาพิจารณาและจัดทำกรอบการศึกษาตามกรอบ (รายละเอียดในภาคผนวก) ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลประวัติความเป็นมา ของชุมชนมีบุคคลที่ต้องสัมภาษณ์ 6 คน
2. การศึกษาด้านวัฒนธรรมประเพณี มีบุคคลที่ต้องสัมภาษณ์ สำคัญ 2 คน คือ
3. การศึกษาภูมิศาสตร์/อาณาเขต ใช้แผนที่เดินดิน
4. การศึกษาด้านเศรษฐกิจ/อาชีพ อาชีพ นาข้าว, ข้าวไร่, มันสำปะหลัง, พื้นที่เกษตรหมุนเวียน

6. ประชุมจัดทำกรอบการเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำกรอบการศึกษาค้นคว้าชุมชน 25 ตุลาคม 2553

บ้านดิน บ้านหนองจาน ประชุมจัดทำกรอบการศึกษา คู่มือการศึกษาข้อมูล 25 ตุลาคม 2553
ผู้เข้าร่วม 17 คน กำหนดแผนการเก็บข้อมูล ประวัติศาสตร์ชุมชน ประเด็นการคุย บริบทชุมชน ซึ่งได้
กำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ต้องสัมภาษณ์ จำนวน 6 คน

7. กิจกรรมจัดทำแปลงทดลองข้าวไร่

กิจกรรมนี้เป็นการทดลองในแปลงอาสาสมัคร และแปลงรวมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ภายใต้กา
ทดลองความการนำแบบบันทึกพันธุ์ข้าวของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน มาปรับปรุง และ
ให้ทีมวิจัยนำไปใช้ติดตาม บันทึกผลแปลงทดลอง ผลที่เกิดขึ้น ชาวบ้านทีมวิจัยได้ร่วมปลูกข้าวไร่ 9
สายพันธุ์ ได้แก่ วิธีการปลูกเริ่มจากการพรวนดินซึ่งเป็นการ โดยวัดระยะความห่างของแต่ละแถวและ
แต่ละหลุมที่หยอดเมล็ดข้าว

8. การศึกษาพันธุ์ข้าวในเทือกเขาเพชรบูรณ์

- ศึกษาข้อมูลเอกสารพันธุ์ข้าวไร่ (มือสอง)
- ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลและแลกเปลี่ยน พันธุ์ข้าวไร่ในพื้นที่บ้านตาตฟ้า-ดงสะคร่าน
- การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ทีมวิจัย (หนูเกณและแกนนำชาวบ้าน) ไปแลกเปลี่ยนพันธุ์
ข้าวได้ข้าว 7 ชนิด จากนอกชุมชน คือ พญาลิ้มแกง เล้าแตก หางปลาไหล แผ่นแดง
กำหาง กำปู ปลาช่อนน้อย
- เก็บตัวอย่างชนิดพันธุ์ 16 ชนิดพันธุ์ จากเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ หนองจาน วังอีเมียง
พองหนีบ(แผ่นแดง เล้าแตก หางปลาไหล) ฟองใต้ ตาตฟ้าดงสะคร่าน บ้านเข็กน้อย
ด.เข็กน้อย อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์

9.การจัดทำแปลงทดลอง

ขั้นที่ 1 การเลือกพันธุ์ข้าว โดยนำข้าวไร่ที่ได้จากพื้นที่ต่างๆ มาพูดคุย และพูดคุยถึงลักษณะ
ประจำพันธุ์ และชั่งน้ำหนักให้ได้ข้าวปริมาณเท่ากัน

ขั้นที่ 2 จัดทำแปลงทดลอง โดยใช้เมล็ด 9 ชนิดพันธุ์ พันธุ์ 2.5 ชิด มีการกำหนดปัจจัย ปลูกตาม
แนวตั้งขวางความลาดเอียง ตามทิศตะวันออก ตะวันตก ปลูกด้วยวิธีการปักหล่ง(ใช้ไม้ปลายแหลมปัก
หลุมเพื่อทำหลุม) ในระยะความลึก 5 เซนติเมตร ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว จำนวน 5 เมล็ด (เพื่อดูการแตกกอ)
ระยะห่างระหว่างแถว และหลุม 50 X 50 เซนติเมตร

ขั้นที่ 3 บันทึกการปลูก เก็บข้อมูลตามแบบสอบถาม ตั้งแต่การงอกจนถึงการเก็บเกี่ยว โดยใช้แบบฟอร์มบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวไร่บ้านหนองจาน บันทึกการงอก การแตกกอ ตามแบบบันทึกข้อมูล¹

ขั้นที่ 4 การดูแลรักษา การกำจัดหญ้า โดยการใช้แรงงานคน เช่น ถอน เป็นกิจกรรมที่ทีมวิจัยร่วมกันปฏิบัติการ

ขั้นที่ 5 การเก็บเกี่ยว โดยทีมวิจัยได้ช่วยกันใช้เกี่ยวแยกพันธุ์ และเก็บตัวอย่างพันธุ์

ขั้นที่ 6 การสรุปประมวลข้อมูล การจัดทำแปลงทดลอง

การทำแปลงทดลองรวม เริ่มต้นที่อยากรู้ว่าข้าวชนิดพันธุ์ไหนที่จะสามารถให้ผลผลิตที่ดี สร้างการเรียนรู้ร่วมกันของทีม สร้างกระแสความเชื่อมั่นในชุมชนต่อการปลูกข้าวไร่เพื่อกิน

ผลการทดลองแปลงรวม ทีมวิจัยได้มีการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยตลอดระยะเวลาช่วงการผลิต ได้มีการลงแรงงานในการ ทำงานร่วมกันได้มีการพูดคุย บอกเล่าเรื่องราวของตนเองมากขึ้น พี่น้องมีความเข้าใจกันมากขึ้น ได้เรียนรู้เรื่องชนิดพันธุ์ข้าว เดิมมีการปลูกข้าวแต่ไม่มีการเรียนร่วมกัน ทำให้ได้เรียนรู้เรื่องข้าวมากขึ้น พี่น้องมาร่วมกันศึกษา ได้รู้เรื่องการบันทึกพันธุ์ข้าว ได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชีวิตของทีมในหลายๆ ด้านมากขึ้น จากการใช้เวลามาทำงานร่วมกัน

10 การจัดทำแปลงอาสาสมัคร

โดยอาสาสมัครเป็นทีมวิจัยรองที่ร่วมทดลองปลูกข้าวไร่ เพื่อเปรียบเทียบการให้ผลผลิตในพื้นที่ที่แตกต่างกัน ในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1. การปลูกข้าวตามร่องสวนไม้ผล	นายสมัย พุทธาโกสม
2. การปลูกข้าวตามร่องกล้วย	แปลงรวมที่ทำการวิจัย
3. การปลูกข้าวหมุนเวียนกับพืชไร่	นางจริยา เซรัมย์
4. ปลูกข้าวไร่อย่างเดี่ยว	นางโสภา วงศ์พรหม
5. ปลูกข้าวไร่ในพื้นที่นา	นาง เหล็ก อิ่มจีน, นางจริยา, นายสมัย

ผลการปฏิบัติการอยู่ระหว่างการสรุปผลการศึกษา

11.ขั้นการสรุปผลการทดลอง แปลงอาสาสมัคร แปลงทดลองรวม

จากการทำแปลงทดลองร่วมกันเพื่อเรียนรู้ร่วมกันและ ได้สรุปผลการจัดทำแปลงร่วมกัน โดยสามารถสรุปผลการทดลองพันธุ์ เลือกพันธุ์ 9 สายพันธุ์รายละเอียดในผลการศึกษา

¹ ปรับปรุงจากแบบบันทึกของเครือข่ายเกษตรกรทางเลือก ภาคอีสาน

12 ประชุมทีมวิจัยสรุปข้อมูลงานวิจัย บ้านหนองจาน 15 พ.ย.54

ทีมวิจัยได้ร่วมกันสรุปข้อมูลการวิจัยและเตรียมการนำเสนอในงานเวทีวิชาการชาวบ้าน ประเด็นที่ต้องหารือร่วมกัน คือการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการวิจัย ตามรายงานความก้าวหน้าโครงการที่ได้จัดทำ และรายงานไปยังสกว. ในงวดที่ ๑ (มิถุนายน ๒๕๕๓ – มีนาคม ๒๕๕๔) ซึ่งทางสกว. ได้พิจารณาแล้ว และมีประเด็นที่ต้องพิจารณาเพิ่มเติม ในหลายประเด็น

13 ประชุมทีม เตรียมงานเวทีการเสนอข้อมูลการวิจัยและงานเผยแพร่ความรู้จากการวิจัย

โดยทีมวิจัยได้มีการประชุมหารือการนำเสนอผลการวิจัย และการจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้ ขณะเดียวกันก็มีความประสงค์อยากให้เกิดกองทุนข้าวของชุมชน ดังนั้นทีมวิจัยจึงเห็นร่วมกันว่าจะจัดกิจกรรม ที่เรียกว่า โฮมข้าว โฮมบุญ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อนำเสนอผลการศึกษาและกระบวนการศึกษา พันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ นิเวศน์ภู เพื่อวิเคราะห์แนวทางการศึกษาและพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ เพื่อรณรงค์เผยแพร่ความรู้และประสบการณ์การศึกษาความรู้โดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและเพื่อแลกเปลี่ยนพันธุกรรมพืช ผัก ข้าวพื้นบ้าน โดยกำหนดระยะเวลา ๒ วัน คือ วันที่ 8 – 9 ธันวาคม 2554 จะจัดที่ ศาลาดิน บ้านหนองจาน ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น โดยกำหนดเชิญ กลุ่มเป้าหมายรวม 150 คน จากเครือข่าย พี่น้องชุมชนบ้านหนองจาน องค์การบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่ม พี่น้องชุมชนบ้านคำผักหนาม ศูนย์ข้าวชุมแพ เครือข่ายทีมวิจัยข้าวไร่ (บ้านทิพโสศ/เครือข่ายดงมูล มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย) สกว. (สำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น) เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน เครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน เครือข่ายไฮเฟอร์ เจ้าหน้าที่องค์กรไฮเฟอร์ เกษตรอำเภอกุกระดิง/ภูผาม่าน/ชุมแพ ปศุสัตว์อำเภอกุกระดิง/ภูผาม่าน/ชุมแพ อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มูลนิธิเลยเพื่อการพัฒนา จ.เลย ทีมวิจัยรูปแบบเกษตรที่เหมาะสมในพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน และพี่น้องเครือข่ายที่สนใจ

ทีมวิจัยได้วางแผนการดำเนินงาน ด้วยการ จัดเตรียมข้อมูล สรุปผลการศึกษาวิจัย วิเคราะห์ผลการศึกษา ทีมวิจัยหลัก ติดต่อประสานงานบุคคล องค์กร/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้ทีมวิจัยในชุมชน ประสาน องค์กรที่ทำงานในพื้นที่ เช่น เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน ป่าดงลาน เครือข่ายไฮเฟอร์ เจ้าหน้าที่องค์กรไฮเฟอร์ พี่น้องชุมชนบ้านหนองจาน องค์การบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่ม เกษตรอำเภอกุกระดิง/ภูผาม่าน/ชุมแพ ปศุสัตว์อำเภอกุกระดิง/ภูผาม่าน/ชุมแพ อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มูลนิธิเลยเพื่อการพัฒนา จ.เลย ทีมวิจัยรูปแบบเกษตรที่เหมาะสมในพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น และหัวหน้าโครงการประสานงาน ภายนอก เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน เครือข่ายทีมวิจัยข้าวไร่ (บ้านทิพโสศ/เครือข่ายดงมูล มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย) สกว. (สำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น)

14. จัดเวทีนำเสนอผลการศึกษา “รูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู ภูมิศึกษา
 ชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอลุมพญา จังหวัดขอนแก่น ในงานวิชาการชาวบ้านโฮม
 ข้าว โฮมบุญ” กิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย การศึกษาดูงาน เช่น การนำเสนอ
 ประสบการณ์การทำวิจัยในงาน การสรุป เวทีวิชาการชาวบ้านกับการจัดการความรู้เพื่อความมั่นคงทาง
 อาหาร “พันธูกรรมกรรมเพื่อความเป็นไท” วันที่ 11-12 พฤษภาคม 2554 ณ คณะเทคโนโลยีและ
 อุตสาหกรรมการเกษตร จัดโดย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย)
 มูลนิธิชีววิถีและชุดโครงการเสริมสร้างอาชีพโดยทางอาหารด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกับคณะ
 มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์และคณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กรมการข้าว สถาบัน
 พัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โครงการอภัยแก่เมืองมหาสารคาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
 วิจัย (สกว.) และเครือข่ายเกษตรพันธูกรรม 4 ภาค จัดประชุมวิชาการชาวบ้านกับการจัดการความรู้เพื่อ
 ความมั่นคงทางอาหาร ภาคอีสาน ในหัวข้อ “พันธูกรรมเพื่อความเป็นไท” ระหว่างวันที่ 11 – 12
 พฤษภาคม 2554 ที่คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม โดย
 มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลและองค์ความรู้จากงานวิจัยด้านพันธูกรรมพื้นบ้านจากองค์กรภาครัฐ
 เอกชนและชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำเสนอผลงานวิชาการท้องถิ่นและรูปธรรมทางเลือกพันธูกรรมกับความ
 เป็นไทในเขตภาคอีสาน เพื่อวิเคราะห์กฎหมายและนโยบายด้านพันธูกรรมพื้นบ้านกับความมั่นคงทาง
 อาหารในระดับชาติ และเพื่อสนับสนุนการเชื่อมโยงผลงานวิจัยและความรู้ท้องถิ่นด้านพันธูกรรม
 พื้นบ้านสู่การจัดตั้งเครือข่ายพันธูกรรมเพื่อความเป็นไท ภาคอีสาน กิจกรรมภายในงานประกอบด้วย
 การประกาศเกียรติคุณเกษตรกรดีเด่น “ด้านการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในภาคอีสาน” การ
 บรรยายพิเศษ การเสนอผลการวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่น
 ตลาดนัดแลกเปลี่ยนพันธูกรรมข้าว-ผักพื้นบ้าน ตลาดนัดสีเขียว และการแสดงนิทรรศการ “พันธูกรรม
 ข้าว-ผักพื้นบ้านกับความมั่นคงทางอาหาร ในงานนี้ทีมวิจัยข้าวไร่ได้ร่วมจัดนิทรรศการแสดงผลการวิจัย
 และออกรายจำหน่ายเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้าน ตัวแทนทีมวิจัย โดยนางจริยา เจริญย์ นายแก้ว วงศ์ไกร ได้
 นำเสนอประสบการณ์การทำข้าวไร่เพื่อแก้ไขปัญหาข้าวไม่พอกินของชุมชน

บทที่ 4

ผลการศึกษา

โครงการศึกษารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับ ภูมินิเวศน์ภู กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองพุ่ม อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดขอนแก่น ขึ้นมา เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ให้เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ของบ้านหนองจาน โดยมีเป้าหมายเพื่อลดภาวะข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคทั้งในครอบครัวและชุมชน โดยมีคำถามหลัก คือ รูปแบบในการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภูบ้านหนองจานควรเป็นอย่างไร มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา 1. เพื่อค้นหาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ภู 2. เพื่อศึกษาระบบการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน 3. เพื่อศึกษาลักษณะนิเวศน์ภูของบ้านหนองจาน 4. เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู บ้านหนองจาน 5. เพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศน์ภู การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาความรู้และรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ภู ทั้งที่ยังมีการเพาะปลูกและอยู่และชนิดพันธุ์ที่เคยปลูก ศึกษากระบวนการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน และศึกษาลักษณะของนิเวศน์ภูบ้านหนองจาน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะทั่วไปของนิเวศน์ใหญ่และลักษณะของนิเวศน์ย่อยของพื้นที่ ซึ่งสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์

1. ผลการค้นหาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ภู

การศึกษาค้นหาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ภู ได้มีการศึกษาข้อมูลสองส่วน คือ ศึกษาพันธุ์ข้าวที่เคยมีในพื้นที่ จากเอกสาร ความรู้ที่มี และการสำรวจข้อมูลจากเกษตรกรในพื้นที่ เทือกเขาเพชรบูรณ์ โดยทีมวิจัยได้สรุปข้อมูลจากการศึกษา จากข้อมูลของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน และการศึกษาข้อมูลพื้นที่ ค้นพบข้อมูล ดังนี้

1.1 ข้อมูลพันธุ์ข้าวในภาคอีสาน จากการศึกษาข้อมูลของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน โดยการสำรวจข้อมูล/และการค้นหาพันธุ์ข้าวและข้อมูลพันธุ์ข้าว ได้มีข้อมูลจากการศึกษาของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน เมื่อปี 2550 พบว่าในพื้นที่ของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เทือกเขาเพชรบูรณ์ มีพันธุ์ที่มีความโดดเด่นคือ ข้าวเหนียวพญาลิ้มแกง ข้าวเหนียวหางปลาไหล ข้าวเหนียวหมื่นล้าน ข้าวเหนียวเผาะแดง ในส่วนของ พันธุ์ข้าวที่มีการปลูกในพื้นที่ในปีการผลิต 2549/2550 มีจำนวน 42 สายพันธุ์ ดังนี้

พันธุ์ข้าวที่มีการปลูกในพื้นที่ในปีการผลิต 2549/2550 มี จำนวน 42 สายพันธุ์ ดังนี้

1. ข้าวพญาลิ้มแกง
2. ปลาช่อนน้อย
3. ข้าวเจ้าแตก
4. ข้าวหางปลาไหล

5.ข้าวอีหลุบ	6.ข้าวควายหลง	7.ข้าวต่วย / ข้าวอีต่วย	8.ข้าวเหลืองทอง
9.ข้าวเจ้าขาว	10.ข้าวหมื่นล้าน	11.ข้าวแผ่แดง	12.ข้าวแผ่ขาว
13.ข้าวเกิด	14.ข้าวพั้ว	15.ข้าวหนินา	16.ข้าวเหนียวไหลแดง
17.ข้าวเกลี้ยง	18.ข้าวปัดหิน	19.ข้าวปลาชีวขาว	20.ข้าวเกษตรเล็ก
21.ข้าวกำปุน	22.ข้าวเจ้าหอม	23.ข้าวพระราชทาน	24. ข้าวปลาชีวหางปลาไหล
25.ข้าวอีควง	26.ข้าวเหนียวดำ	27.ข้าวกำ	28.ข้าวกำป้อม
29.ข้าวเล็บช้าง	30.ข้าวนกเข้าง้อ	31.ข้าวบักเริน	32.ข้าวอีดำ
33.ข้าวกำใจดำ	34.ข้าวหมื่นล้านมูม	35. ข้าวเหนียวดำเทพพนา	36. ข้าวหอมดง
37. ข้าวดำแย	38. ข้าวบักฮิ่ง	40. ข้าวแก่นคู่	41. ข้าวกำหาง
42.ข้าวนอกนา			

ซึ่งมีรายละเอียด เป็นลักษณะประจำพันธุ์ของข้าวชนิดพันธุ์ต่าง ๆ ดังนี้

1. ปลาชีวหางปลาไหล (ข้าวเหนียว) อายุ ก.ค.-ค.ค.(115-120วัน)ข้าวกลาง ลักษณะต้น แตกกอ พอใช้ สูง 120-150 ซม.แก่จัดต้นจะหักง่าย ลักษณะใบยาว 50 ซม.ใบแคบ เขียวอ่อน ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง ลักษณะรวง จีบห่าง รวงยาวเมล็ดเยอะ เมล็ดข้าวเปลือก ผอม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ขาว เหลือง ข้าวสาร ขาวนวล การบริโภค นุ่ม หวาน การใช้ประโยชน์ เมล็ดสวยเหมาะทำข้าวหลาม เริ่มปลูกในพื้นที่ประมาณ 4 ปี เป็นข้าวแล้ว มีหางน้ำหนักดี

2. ข้าวกำป้อม,กำปุน(บ้านดงสระคร่าน) อายุข้าวปี พ.ค.-พ.ย. ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง สูงมาก 150 ซม ลักษณะใบกว้าง 2 ซม. ใบธงหักลง คอรวงยาวหักลง เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน ป้อม สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือกกลายน้ำตาลขาว ข้าวสารดำ การบริโภค อ่อน การใช้ประโยชน์ ทำข้าวหลาม ข้าวมัน สาโท ชนิดและความเหมาะสมกับพื้นที่ ข้าวไร่ไม่เลือกดิน ข้อสังเกต เป็นข้าวพ่อ ข้าวแม่ขาย ไม่มีหาง เกี่ยวเร็ว

3. ข้าวกำหางยาว อายุข้าวปี พ.ค.-พ.ย.ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง สูงท่วมหัว 150 ซม. ลักษณะใบกว้าง 1.5 ซม. ยาว 50 ซม. ใบธงหักลง คอรวงหักง่าย เมล็ดข้าวเปลือก ป้อม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือกน้ำตาลเข้ม ข้าวสารดำ การบริโภค อ่อน หอมนิดหน่อย การใช้ประโยชน์ ทำข้าวหลาม ทำเหล้า ข้าวมัน ชนิดและความเหมาะสมกับพื้นที่ ข้าวไร่ไม่เลือกดินข้อสังเกต คาย มีหาง เกี่ยวเร็ว

4. ข้าวแผ่แดง อายุข้าวกลาง พ.ค.-ค.ค. ลักษณะต้นแตกกอดี สูง100 ซม. ลักษณะใบ กว้าง1 ซม. ยาว 35ซม. ระยะเกี่ยวใบหักลง คอรวง สั้นปานกลาง ยาวปานกลาง อมปานกลาง เมล็ดข้าวเปลือก ผอม ยาว การบริโภค อ่อน กินดีหอม การใช้ประโยชน์ กินเป็นข้าว ข้าวไร่ไม่เลือกดิน

5. ข้าวเจ้าแตก อายุข้าวกลาง พ.ค.-ค.ค. ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง ดินสมบูรณ์จะสูงไม่เกิน 120 ซม. กว้าง 2.5 ซม. ยาว 35 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง แฉกนอ เมล็ดข้าวเปลือก อ้วนป้อม ยาว เปลือกสี

เหลืองลายน้ำตาล ข้าวสาร ขาวพิเศษ การบริโภค อ่อน การใช้ประโยชน์ ทำเห็นข้าวนางเล็ด มีคาย ลำต้นแข็ง รวงดี มากกว่าพันธุ์อื่น เริ่มปลูกได้ 2 ปีแล้ว

6. **ข้าวขว้าง** อายุข้าวกลาง พ.ค.-ต.ค. ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง ความสูงไม่เสมอกัน 120 ซม. กว้าง 3 ซม. ยาว 50 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง หักลง เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน ยาวแบน เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก แดงเข้มน้ำตาลไหม้ ข้าวสาร ขาว การบริโภค อ่อนดี การใช้ประโยชน์ ทำข้าวเม่า ข้าวไร้ไม่เลือกดิน ข้อสังเกต ไม่มีคาย นกชอบกิน เป็นข้าวแม่ข้าวลูกกล้าต้นแข็งไม่ เสมอกัน (ทิ้งลูกห่าง)

7. **ข้าวพั้ว** อายุข้าว พ.ค.-ต.ค. ลักษณะต้นแตกกอดี สูง 120 ซม. กว้าง 2.5 ซม. ยาว 50 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง เมล็ดข้าวเปลือก ป้อม สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ก้นจะมีจุดสีดำเหลืองอ่อน ข้าวสาร ขาว การบริโภค อ่อน การใช้ประโยชน์บริโภคเป็นข้าว ข้าวไร้ไม่เลือกดิน เป็นข้าวดั้งเดิมในพื้นที่ข้อดีคือ ไม่ล้ม

8. **ข้าวหางปลาไหล** อายุข้าวกลาง พ.ค.-ต.ค. ลักษณะต้นแตกกอดี สูง 150 ซม. กว้าง 1.5 ซม. ยาว 35 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง หักลง คอรวง ปากกลาง ลักษณะรวง รวงยาว เมล็ดข้าวเปลือก ป้อม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก เหลืองก้นมีจุดสีน้ำตาล สีเหลืองอ่อน ข้าวสาร ขาวนวล การบริโภค อ่อน การใช้ประโยชน์ ตลาดต้องการ ไม่เลือกดินข้อสังเกต ลำต้นอ่อน ล้มง่าย เปลือกบาง แต่น้ำหนักดี

9. **ข้าวพญาลิ้มแกง** อายุข้าวกลาง พ.ค.-พ.ย. ลักษณะต้นแตกกอไม่แผ่มาก สูง 150 ซม. กว้าง 3 ซม. ยาว 50 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง หักลง คอรวง ปานกลาง เมล็ดข้าวเปลือก แบน ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก เหลือง สีเหลืองนวล ข้าวสาร ขาวการบริโภค อ่อน หอมมาก การใช้ประโยชน์ นิยมบริโภคไม่เลือกดินข้อสังเกต ไม่มีคาย ล้มล้ม

10. **ข้าวอีเต่า** อายุข้าวปี พ.ค.-พ.ย. ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง สูง 150 ซม. กว้าง 2 ซม. ยาว 35 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง หักลง คอรวง อ้วน เมล็ดข้าวเปลือก ป้อม ใหญ่ สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก มีหลายสี ผสมกันสีไม่คล้ำมาก ข้าวสาร ขาวการบริโภค อ่อน หอมมาก การใช้ประโยชน์นิยมทำเป็นขนมจีนไม่เลือกดินข้อสังเกต รวงร่วงง่ายที่สุด ช่วงปล้องยาว คายไม่ล้ม

11. **ข้าวเหลืองทอง (จ)** บ้านเทพนา อายุ มิ.ย.-กลาง ต.ค. ข้าวกลาง ลักษณะต้น แตกกอพอใช้ สูง 80-100 ซม. ลักษณะใบกว้าง ประมาณ 1 ซม. ยาว 40-50 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง ระยะรวงจับห่างปานกลาง เมล็ดข้าวเปลือก ผอม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก เหลืองทอง ข้าวสารน้ำตาลแดง ลักษณะพิเศษ การบริโภค ไม่อ่อนไม่แข็งมาก หอม การใช้ประโยชน์ ทำขนมจีน ลอดช่อง ข้าวไร้ชอบดินร่วนปนทราย ข้อสังเกต หุ่นขึ้นหม้อเป็นพันธุ์พื้นบ้านมีหาง มีรูปเมล็ดสวย

12. **ข้าวขาว (จ)** อายุ มิ.ย.-ต้น ต.ค. ข้าวกลาง ลักษณะต้น แตกกอ ดีเยอะไม่แตก สูง 80-100 ซม. ลักษณะใบกว้างประมาณ 1.5 ซม. ยาว 70 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน เมล็ดใหญ่ ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือกเหลืองนวล ข้าวสารขาวเขียวอ่อน การบริโภคนุ่ม หอม อร่อย การใช้ประโยชน์ ตลาดต้องการ ข้าวไร้ชอบดินร่วนปนทราย ข้อสังเกต ท้องปลาขาว เป็นพันธุ์พื้นบ้าน

13. ข้าวเหนียวดำ อายุ มิ.ย.-กลาง พ.ย. ลักษณะต้น แดกกอ ดี สูง120-150 ซม. ลักษณะใบกว้าง 2 ซม. ยาว 80-90 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง แฉวนอน เมล็ดข้าวเปลือก อ้วนเมล็ดใหญ่ ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ลาดลาดดำ ข้าวสารดำมัน การบริโภคอ่อน นุ่ม หอม อ่อนๆ การใช้ประโยชน์ทำไวน์ ข้าวหลา ข้าวต้ม ผัด ขนม ข้าวไร่ในดินทุกชนิด ข้อสังเกต ดำเป็นพันธุ์พื้นบ้าน ลำต้นเขียว ใบเขียว

14. ข้าวขาวโกลน (น) อายุ มิ.ย.-ปลาย พ.ย. ลักษณะต้น แดกกอ ดี สูง 150-180 ซม. ลักษณะใบ กว้าง 2.5 ซม. ยาว 80-90 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง เมล็ดข้าวเปลือก อ้วนเมล็ดใหญ่ ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ขาวนวล ข้าวสาร ขาว การบริโภค ไม่แข็งไม่อ่อน การใช้ประโยชน์ ทำข้าวเม่า ข้าวหลาม ปลูกได้ในดินทุกชนิดข้อสังเกต เมล็ดอ้วนใหญ่เป็นพันธุ์พื้นบ้าน

15. ข้าวหอมดง (จ) อายุ ข้าวปี ลักษณะต้น แดกกอ ดี สูง60-70 ซม. ลักษณะใบกว้าง 2.5 ซม. ยาว 50 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง-แฉวนอน เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก เหลืองนวล ข้าวสาร ขาวเป็นมัน การบริโภค หอมมาก การใช้ประโยชน์ นิยมบริโภค ปลูกได้ทั้งในที่นาพื้นราบและในไร่ เป็นพันธุ์พื้นบ้าน หอมทั้งต้นและใบ มาจากกลุ่มชาวนน

16. ข้าวดำแดง (น) อายุ 3 เดือน ลักษณะต้น แดกกอ พอใช้ สูง 70 ซม. ลักษณะใบกว้าง 2.5 ซม. ยาว 80 -90 ซม. ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน หุ้ม ใหญ่ สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก แดงเข้ม ข้าวสาร เหลืองคล้ำ ลักษณะพิเศษ การบริโภค ไม่อ่อน ไม่แข็ง การใช้ประโยชน์ นิยมบริโภค ทำข้าวตอกแตก ข้าวไร่ปลูกได้ในดินทุกพื้นที่ ข้อสังเกต เป็นพันธุ์พื้นบ้าน (พันธุ์จากชาวบ้าน) ปลายมี รวงยาว (ร่วงง่าย)

17. ปลาจิหวางปลาไหล (ข้าวเหนียว) บ้านไร่ใต้ อายุ ก.ค.-ค.ค.(115-120วัน)ข้าวกลาง ลักษณะ ต้น แดกกอ พอใช้ สูง 120-150 ซม.แก่จัดต้นจะหักง่าย ลักษณะใบยาว 50 ซม.ใบแคบ เขียวอ่อน ระยะ เกี่ยวใบธง ตั้ง ลักษณะรวง จีบห่าง รวงยาวเมล็ดเยอะ เมล็ดข้าวเปลือก ผอม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ขาวเหลือง ข้าวสาร ขาวนวล การบริโภค นุ่ม หวาน การใช้ประโยชน์ เมล็ดสวยเหมาะทำข้าวหลาม เริ่มปลูกในพื้นที่ประมาณ 4 ปี เป็นข้าวเมั่ว มีหางน้ำหนักดี

18. ข้าวหนึนา (น) อายุ ก.ค.-ต้น พ.ย. ปลูกต้นเดือน 8 ถึงเดือน 9(ประมาณ1-135 วัน) ลักษณะ ต้น แดกกอ ดี ให้รวงดีทุกต้น สูง 120-150 ซม.แก่จัดต้นจะหักง่าย ลักษณะใบ ใบสั้น ใหญ่ หนา ตก เขียวเข้ม ระยะ เกี่ยวใบธงตั้ง จีบถี่ ปานกลางเมล็ดถี่ ร่วงง่าย จีบห่างน้ำหนักเบา เมล็ดข้าวเปลือก อ้วน สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ขาวมีลายริ้วน้อยๆ ข้าวสาร ขาวนุ่น การบริโภค หอมมาก ข้าวใหม่ของนุ่ม การใช้ประโยชน์ ทำข้าวหลามหอม ปลูกได้ทั้งในนาและในไร่ แต่ในนาจะให้รวงดีกว่า มีประเพณีข้าวหลาม 20 พ.ย. เริ่มปลูก 8 ปี พันธุ์มาจากลาว ให้ผลผลิตดี

19. ข้าวเจ้าเมั่ว อายุกลางลักษณะต้น แดกกอ ดี ความสูง 130 ซม. ลักษณะใบ ยาว เขียว ระยะ เกี่ยวใบธง นอน ลักษณะรวง รวงยาว จีบถี่การบริโภค นุ่มอ่อนปลูกได้ทั้งนาและไร่ข้อสังเกต น้ำหนักดี

20. ข้าวเจ้าลอย เป็นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับที่น้ำท่วมลึกประมาณ 3-4 เมตร ไม่ต้องใช้ปุ๋ย น้ำหนักดี ปลุกสงสงกานต์แต่เก็บเกี่ยวเป็นพันธุ์สุดท้าย(ข้าวใหญ่)ลักษณะประจำพันธุ์ใบสีเขียวป่องห่างสรรพคุณเวลาหุงกินสามารถรักษาคุณภาพได้นานทำสาโทได้ดี

21. ข้าวเหนียวลอย เป็นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับที่ข้างลึก น้ำท่วมลึกประมาณ 3-4 เมตร ไม่ต้องใช้ปุ๋ยน้ำหนักดี ปลุกสงสงกานต์แต่เก็บเกี่ยวเป็นพันธุ์สุดท้าย(ข้าวใหญ่) สรรพคุณเวลาหุงกินสามารถรักษาคุณภาพได้นานทำสาโทได้ดี

22. ข้าวนางบุญมา ลักษณะของข้าว ต้นสูงประมาณ 140-165 ซม. เป็นข้าว(นาถุ่ม) ลักษณะของข้าว ต้นสูงประมาณ 130-140 ซม. เป็นข้าว(นาดอน)เหมาะสมกับสภาพดิน ฝนน้ำฝนแล้ง อายุต้นกล้า ประมาณ 40-50 วันเพราะว่ารากสั้นไม่ฝังลึก ต้นกล้าสูง 40 ซม.การแตกกอแรกปักดำ 2 ต้น แรก 8-10 ซม.นาหว่านแตกกอ 2 ต้นการทรงกอตั้ง ต้นแข็งแรงไม่ล้มง่าย ลักษณะใบ ใบกว้างยาว สีเขียวเมเหลือง มีขนตามใบ ลักษณะรวง ปุ่มยาวจับห่างหนึ่งรวงประมาณ 100-110 เมล็ด ใบตรงตั้งตรงคอรวงสั้น 4-5 ซม. ข้าวเปลือกสีเหลืองอมน้ำตาลอ่อน เมล็ดใหญ่สั้นลักษณะเมล็ดป้อมปานกลาง มีหางเล็กน้อย ข้าวกล้องสีขาวขุ่น ข้าวสารสีขาวขุ่น ดีง่าย รสชาติ 2-3 เดือนหลังเก็บเกี่ยว หอมนุ่ม ถ้าเก็บไว้นานแข็ง ไม่มียางเหนียว ประโยชน์ กินเป็นหลักเก็บเกี่ยวได้เร็ว ชดเชยข้าวในเล้าหมดได้ แปรรูป ทำขนมต่างๆสาโท ข้าวเม่า ข้าวโป่ง นิยมนำมาทำขนมกะยาสด ผลผลิต นาดี 600กก./ไร่ นาหว่าน 700 กก./ไร่ ข้าวเด่น เป็นข้าวเบา เก็บเกี่ยวเร็ว ฝนแล้งทนน้ำ ทนต่อโรค ข้าวดีเยี่ยม แข็ง ความอ่อนนุ่มหายไปเร็วหลังเก็บเกี่ยวรวงร่วงจากกอง่ายเป็นอาหารนก

23. ข้าวกำกาดำ(ดำล้วน) ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นดำ เมล็ดดำ สูงประมาณ 1.5 ซม. แรก 40-50 ซม.น้ำหนักดี เมล็ดเต็มดี ถอนกล้าง่าย นวดง่าย ทรงกอแบน กัดพันธุ์ง่าย ความเหมาะสมต่อพื้นที่ พื้นที่ทุ่ง เป็นข้าวกลาง ดินเหมาะสมทุกประเภท การใช้ประโยชน์ ทำขนม สาโท ข้าวหลาม ข้าวเทียน ข้าวต้มมัด พิธีกรรมความเชื่อ เป็นพญาข้าว ข้าวเสีย แม่ต้องคู่สัตว์เลี้ยงข้าวดี แปรรูปได้มาก ราคาดี ตลาดต้องการหอมนุ่ม

24. ข้าวกำเปี้ยว ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นเขียว ใบเขียว ต้นเตี้ย 85 ซม. แรก 40-50 ซม. รวงสม่ำเสมอ เป็นข้าวกลาง ลำต้นแข็งแรง เมล็ดปานกลาง เมล็ดเปลือกสีขาว ข้างในสีดำ อ่อนนุ่ม ถอนกล้าง่าย กัดพันธุ์ยาก ความเหมาะสมต่อพื้นที่ เป็นพื้นที่ทุ่ง ดินได้ทุกประเภท เป็นข้าวกลาง แปรรูป/ใช้ประโยชน์ ขนม ทำสาโท ขนมเทียน ข้าวต้มมัด ข้าวสาร เป็นพญาข้าว ข้าวดี/ข้าวเด่น ผลผลิตต่อไร่สูง ต้นทุนต่ำไม่ตอบสนองเคมี แปรรูปได้มาก ตลาดต้องการสูงข้าวเสียดูยาก ปนง่าย

25. ข้าวเหนียวแดง ลักษณะประจำพันธุ์ ถอนกล้าง่าย ลำต้นเขียวขาว เหนียวสีม่วง ลำต้นสูงประมาณ 120 ซม. แรก 40-50 ซม. เกี่ยวยาก เมล็ดเปลือกสีน้ำตาลอมแดง อายุเก็บเกี่ยวปานกลาง กลิ่นหอมมาก ทนโรคได้ดี จับห่าง เมล็ดเล็กยาว การแปรรูปการใช้ประโยชน์ เป็นข้าวสาร(หุงต้มหอมมาก)ทำขนมได้หลายอย่างปลูกได้ทั้งนาถุ่มและนาหว่านเหมาะสมที่สุดคือนาถุ่ม

26. ข้าวเหนียวมะกอก ต้นสูงปานกลาง ต้นแข็งแรง แตกกอดี เมล็ดอ้วนสั้น เปลือกสีน้ำตาล ปลูกได้ดีในนาลุ่ม รสชาตินุ่ม อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือนครึ่ง(ข้าวกลาง)

27. ข้าวเหนียวกำเปลือกลาว ลำต้นแข็งแรง แตกกอดี ปล้องสีขาวใบสีเขียวเข้ม ถอนกล้าง่าย สูงประมาณ 1.3 เมตร รวงยาว จีบห่างเมล็ดยาว เปลือกสีขาว เมล็ดข้าวกล้องสีดำ แข็ง หักยากมีกลิ่นหอม อายุเก็บเกี่ยว 5 เดือน(ข้าวหนัก) ข้าวเสียบีหนอนกอ

28. ข้าวเหนียวกอเดียว ลำต้นแข็งแรง แตกกอดี ใบใหญ่ยาวสีเขียว รวงใหญ่ยาว เปลือกสีขาว เมล็ดป้อมใหญ่ รสชาตินุ่มหอม อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือน(ข้าวเบา)

29. ข้าวเหนียวแม่ฮ้าง ลำต้นแข็งแรง สูง 1.5-2 เมตร ปล้องสีม่วงเข้ม ใบใหญ่สีเขียวอ่อน รวงใหญ่ยาว เปลือกสีขาวเหลืองนวล เมล็ดใหญ่ยาว รสชาตินุ่มมาก มีกลิ่นหอม อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือนครึ่ง (ข้าวกลาง)

30. ข้าวเหนียวหมากมวย ลำต้นลึ่มง่าย ต้นใหญ่ แตกกอดี สูงประมาณ 1.5-2 เมตร ใบใหญ่ยาว รวงใหญ่ยาว เมล็ดยาวเรียวยาว เปลือกสีแดง รสชาตินุ่ม หอม เหมาะกับพื้นที่นาดอน (ข้าวเบา)

31. ข้าวเหนียวจีเทาหรือข้าวอิน้อยเมืองมุก ลำต้นใหญ่แข็งแรง สูงประมาณ 1.2 เมตร ลำต้นสีเขียวอมม่วง ใบใหญ่ รวงใหญ่ป้อม จีบถี่ เมล็ดใหญ่ยาว เปลือกสีขาวหม่น รสชาตินุ่ม เหมาะกับนาดอน (ข้าวกลาง)

32. ข้าวเหนียวปลาหลด ลำต้นใหญ่ ใบหนาใหญ่ยาวสีเขียวปนเหลือง รวงใหญ่ยาว จีบถี่ เมล็ดใหญ่ยาว เปลือกสีแดง ข้าวกล้องสีขาว เหมาะกับนาดอน (ข้าวกลาง)

33. ข้าวเหนียวดุกู หรือเขี้ยว ลำต้นแข็งแรง ต้นสูงประมาณ 1.2-1.5 เมตร แตกกอดี ใบใหญ่ยาวสีเขียวอมเขียว รวงใหญ่ยาว จีบถี่ เมล็ดยาว เปลือกสีฟางอมแดง ปลูกได้ดีในนาดอน รสชาตินุ่ม อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือน(ข้าวเบา)

34. ข้าวเหนียวเหลืองบุญมา ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 1.2 เมตร ใบเล็กเรียวยาว รวงยาว จีบถี่ เมล็ดยาว เปลือกสีเหลืองลาย รสชาตินุ่ม เหมาะกับนาดอน (ข้าวเบา)

35. ข้าวเหนียวอีโง้ง ลำต้นอ่อน สูงประมาณ 1.5-2 เมตร ปล้องสีเหลืองปนเขียว ลึ่มง่าย ใบเรียวยาว รวงยาว จีบถี่ คอรวงแข็ง เมล็ดใหญ่ยาว เปลือกสีขาว แกร่ง รสชาติค่อนข้างแข็ง (ข้าวเบา)

36. ข้าวเหนียวลำตาล ลำต้นใหญ่แข็งแรง กอใหญ่ แตกกอดี สูงประมาณ 2 เมตร โคต้นสีแดง คล้า ถอนกล้าง่าย ใบใหญ่ยาวสีขาว รวงยาวใหญ่ จีบถี่ เมล็ดใหญ่ยาว เปลือกสีขาวลาย รสชาตินุ่มหอม หุงขึ้นหม้อ (ข้าวกลาง)

37. ข้าวเหนียวปลาซัง ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 1.5-2 เมตร ลำต้นสีเขียว เหง้าสีแดง ใบใหญ่ ผลผลิตดี รวงใหญ่ป้อม จีบถี่ เมล็ดอ้วนสั้น เปลือกเป็นลายริ้ว ปลูกได้ดีในนาลุ่ม รสชาตินุ่ม อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือนครึ่ง(ข้าวกลาง)

38. **ข้าวเหนียวอ่างทอง** ลำต้นแข็งแรง ต้นใหญ่ สูงประมาณ 1.3-1.5 เมตร ลำต้นสีขาว ใบใหญ่ ยาวสีขาวปนเขียวอ่อน รวงป้อม จับถี่ เมล็ดใหญ่ปานกลาง ป้อม เปลือกสีขาว รสชาตินุ่ม เหมาะกับนาคอน (ข้าวเบา)

39. **ข้าวเหนียวเหลืองทอง** ลำต้นสูงประมาณ 2 เมตร ลำต้นสีเหลืองปนเขียว ใบสีขาวเหลือง รวงยาวเรียว เปลือกสีเหลือง เมล็ดเรียวยาวเล็ก รสชาตินุ่ม เหมาะกับนาคอน (ข้าวเบา)

40. **ข้าวเหนียวพม่า** ต้นสูงประมาณ 2-2.5 เมตร แดกกอดี ปล้องอ้วนสีเหลือง หง้าสีดำปนขาว ใบใหญ่ยาว รวงใหญ่ยาว เมล็ดเรียวยาว เปลือกสีเหลืองอมน้ำตาล ปลุกได้ดีในนาหลุ่ม รสชาตินุ่ม หอม อายุเก็บเกี่ยว 4 เดือน(ข้าวหนัก)

41. **ข้าวเหนียวอิน้อย** ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 1.2-1.5 เมตร ต้นสีเขียวปนดำ ใบใหญ่ยาวสีเขียวลาย รวงยาวปานกลาง เมล็ดป้อม เปลือกแดงลาย รสชาตินุ่ม หอม เหมาะกับนาคอน(ข้าวเบา)

42. **ข้าวเหนียวอูขาว** ต้นแข็งแรง สูงประมาณ 1 เมตร แดกกอดี ต้นสีเขียวโคนดำ ใบเล็กเรียวยาว รวงยาวปานกลาง เมล็ดใหญ่ยาว เปลือกสีขาว รสชาตินุ่ม หอม เหมาะกับนาคอน อายุเก็บเกี่ยว 3 เดือนครึ่ง (ข้าวกลาง)

43. **ข้าวกำไใหญ่** ลักษณะ ข้าวเหนียว ลักษณะสายพันธุ์ เป็นข้าวกลาง อายุประมาณ 120 –150 ได้เก็บเกี่ยวช่วงเดียวกันกับข้าว ก.ข.6 ลำต้นดำ ใบดำ แดกกอประมาณ 3-5 ต้น รวงใหญ่ รวงยาว เมล็ดใหญ่ ข้าวเปลือกสีดำ ข้าวกล้องสีดำ หากขัดข้าวขาวด้านในจะมีสีขาวปะปน มีความหอมมาก เป็นข้าวแข็ง ชอบดินร่วนปนทราย ซ้อเด่น ไม่ค่อยมีโรคมารบกวน แปรรูปได้หลากหลาย ซ้อค่อย ข้าวแข็ง แดกกอน้อย วัควายแม่ลูกอ่อน กินไม่ได้ จะแสดง ไม่น้ำนมให้ลูก(แม่ลูกอ่อน ทั้งคนและสัตว์) การใช้ประโยชน์ ทำขนมได้หลากหลายชนิด ทำสาโท ข้าวปาด ข้าวเกรียบ สังขยา ข้าวหลาม ข้าวต้ม ด้านความเชื่อ เป็นพญาข้าว นำข้าวกำไปปลุกในนาทั้ง 4 ทิศเชื่อว่าจะไม่มีอะไรมารบกวนข้าวในแปลง ทั้งแมลง สัตว์ และโรคต่างๆ และช่วยปกป้องรักษาข้าวในแปลงไม่ให้หนีไปไหน ซ้อสังเกต ทำสาโทได้สาโทรสดี กินตอนเย็นแล้วจะนอนหลับดี นอนหลับง่าย หลับเร็ว ผลวิจัยทางวิชาการบอกว่า มีไฟเบอร์สูงข้าวกำใบเขียว เป็นข้าวกลาง อายุประมาณ 10-120 วัน รวงใหญ่ สั้นกว่าข้าวกำใหญ่ เมล็ดใหญ่ เปลือกสีฟาง ข้าวกล้องสีดำ ขัดแล้วสีอมม่วง ใบเขียว ต้นเขียว กาบเขียว หากปักดำเร็ว จะแดกกอดี หากปักดำช้าจะแดกกอน้อย ความสูงประมาณ 120-130 ซม. ข้าวมีความหอม นุ่ม ชอบดินร่วนปนทราย ซ้อเด่น อ่อนนุ่ม แปรรูปได้หลายอย่าง

2. ผลการศึกษาสำรวจข้อมูลพันธุ์ข้าวที่มีในชุมชนบ้านหนองจาน

จากการศึกษาพบว่า มีพันธุ์ข้าวที่ทีมวิจัยเคยปลูก จำนวน กว่า 20 สายพันธุ์ และเลิกปลูกเพราะเหตุผลต่าง ๆ กันไป เช่น นางโสภา เคยปลูก ข้าว ปลาชีวน้อย ข้าวหางปลาไหล ข้าวหอมภูพาน ที่หยุดปลูกเพราะพันธุ์ข้าวไม่เหมาะสมแก่พื้นที่ที่ปลูก ให้ผลผลิตน้อย นายจรูญแต่ก่อนปลูกข้าว กข.12 กข.6

ข้าวอีโค ข้าวเหลืองบุญมา นายสมัย แต่ก่อน ปลูกข้าวเหลืองบุญมา ข้าวอีเคี้ย ซึ่งเป็นข้าวเบาเลยออกรวงเร็วทำให้ นก หนู มากินเยอะ ไม่ค่อยได้ผลผลิต จึงทำให้เลิกปลูก ส่วนนายฉลามศักดิ์เคยปลูกข้าวหอม นางนวล พม่าหอม แม่ผึ้ง ข้าวใหญ่ ขางหัก ของกษัตริย์ ข้าวกำ เหนียวดำ เหนียวมะลิ ส่วนข้อมูลพันธุ์ข้าวที่ทีมวิจัยนำมาทำการศึกษาทดลองในแปลงทดลองรวมและแปลงอาสาสมัคร จำนวน 9 สายพันธุ์ ดังนี้

1. ข้าวพญาลิ้มแกง ชาวบ้านดงสะคร่าน-ตาดฟ้า เรียกว่า ข้าวเกลี้ยง และข้าวหอม

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล ชื่อ นางเพ็ง ศรีจันทร์ อยู่บ้านเลขที่ 74 หมู่ 7 ต.วังสาวบ อ.ภูพาน จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจากญาติ บ้านห้วยหญ้าเครือ ต.น้ำหนาว อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ ปลูกข้าวพันธุ์พญาลิ้มแกงมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านเรียกข้าวพญาลิ้มแกง ว่าข้าวเกลี้ยงและข้าวหอม เพราะว่ามีกลิ่นหอม เปลือกข้าวเกลี้ยงไม่มีคายมาก เป็นข้าวเหนียว

ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นแข็งแรง รวงสั้น เมล็ดจับถี่ประมาณ 170-250 เมล็ด/รวง เมล็ดใหญ่แบน เปลือกเมล็ดเป็นสีเหลืองปนน้ำตาลอ่อน ไม่มีคาน การแตกกอ 4-6 ต้นต่อข้าว 1 เมล็ด

ลักษณะเด่น มีกลิ่นหอม ถ้าเป็นข้าวใหม่จะหอมมาก แต่ถ้าเป็นข้าวเก่าความหอมจะลดลง ติ่ง่าย ต้นไม่ล้ม ไม่มีโรค ไม่คาย

ลักษณะด้อย ของข้าวพญาลิ้มแกง คือ รวงสั้น รวงง่าย

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ เป็นดินร่วนปนเหนียว ถ้าปลูกดินทรายจะได้ผลผลิตน้อยกว่า นางเพ็งปลูกข้าวพญาลิ้มแกง จำนวน 4 ไร่ ได้ผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 42 ถัง

ปริมาณที่ใช้ 4 ไร่ ประมาณ 4 ถังครึ่ง โดยการหว่านในแปลงปลูกไม่ย่นต้น ปลูกเดือน 7 เก็บเกี่ยวเดือน 12 อายุ 5-6 เดือน

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ เจ้าของพันธุ์จะคัดเลือกพันธุ์ทุก 2 ปี โดยการคัดรวงที่สมบูรณ์ มีเมล็ดข้าวสมบูรณ์ทั้งรวง ข้อสังเกต คือ ปลูกข้าวพันธุ์นี้มา 10 กว่าปี คุณภาพข้าวทั้งเมล็ดและมีกลิ่นหอมยังเหมือนเดิม การเก็บรักษาพันธุ์ใส่กระสอบไว้ เมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกจึงจะนำมาปลูก

2. ข้าวกำหาง (ข้าวเหนียวดำ)

ผู้ให้ข้อมูล/ที่มาของพันธุ์ นางนิตยา สายคำ บ้านเลขที่ 131 หมู่ 7 ต.วังสาวบ อ.ภูพาน จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจาก นางเพ็ง ศรีจันทร์ ประมาณ 1 ถังตักปูน ได้ผลผลิต 2 ถังปึก ประมาณ 6-8 ถัง ดินที่ปลูกเป็นดินทั่วไป

ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นสูงประมาณ 140-150 เซนติเมตร ลำต้นสีน้ำตาลอ่อน ต้นแข็งแรงลมยาก แตกกอดี รวงยาวใหญ่ เมล็ดจับถี่ เปลือกเมล็ดสีดำ ถ้าเป็นข้าวกล้องจะมีสีดำ เนื้อข้าวสีขาว มีหาง มีคายมาก

และร่วงยาก ใบสีเขียว หนา ยาว ไม่มีกลิ่นหอม รสชาติจืด

ลักษณะเด่น มีเมล็ดสีดำ

ลักษณะด้อย มีคาย ร่วงยากทำให้การนวดยากมากด้วย ไม่นิยมรับประทานเป็นข้าวหลักเนื่องจากแม้ทำให้สุกแล้วก็ยังแข็งอยู่มาก

การใช้ประโยชน์ ชาวบ้านนิยมนำมาผสมข้าวที่ทำขนม หรือผสมข้าวเพื่อหนึ่ง เนื่องจากใส่เพียงเล็กน้อยก็ให้สีสันที่สวยงาม

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวเก่า มีความเชื่อว่าข้าวเก่าเป็นพ่อข้าวแม่ข้าว เวลาปลูกให้ปลูกไว้ตามขอบตามริมแปลงข้าวพันธุ์อื่น เพื่อที่จะช่วยปกป้องกันภัยต่างๆ ที่จะเข้ามาทำร้ายพันธุ์อื่นๆ ที่ปลูกไว้

3. ข้าวเจ้าแตก

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล / ที่มาของพันธุ์ ชื่อ นายนิคม ศรีจันทร์

อยู่บ้านเลขที่ 27 หมู่ 3 ต.วังสวาบ อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจากบ้านชำม่วง ต.วังกว้าง อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ ที่เรียกชื่อว่าข้าวเกษตรเพราะ เกษตรอำเภอนำมาแจกให้ เมื่อครั้งที่ถูกอพยพ เมื่อปี พ.ศ. 2535 เดิมเป็นพันธุ์ข้าวของชาวเขาเผ่าม้ง จึงเรียกข้าวแม่ ส่วนที่เรียกชื่อว่าข้าวเจ้าแตก เนื่องจากเมล็ดใหญ่ให้ผลผลิตมาก

ลักษณะประจำพันธุ์ เป็นข้าวระยะกลางลำต้นสูงประมาณ

140-150 เซนติเมตร ลำใหญ่ รวงใหญ่ยาวเมล็ดจับปานกลาง ลักษณะเมล็ดแบนใหญ่ เปลือกสีเหลืองแดง มีลายตามแนวข้าง การแตกกอ 3-5 ต้นต่อข้าว 1 เมล็ด ถือว่าเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตมาก

ลักษณะเด่น ให้ผลผลิตมาก

ลักษณะด้อย มีคาย ร่วงยาก เวลานวดด้วยแรงคนค่อนข้างลำบาก ไม่อ่อนนุ่ม ไม่หอม

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ ปลูกได้กับดินทุกชนิด แต่งอกงามที่สุดในดินดำ นายสม ปลูกข้าวเจ้าแตก ใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 3 กิโลกรัม ปลูกได้พื้นที่ 1 งาน โดยการหยอด ได้ผลผลิตจำนวน 8 ถุง ผลผลิตเฉลี่ย ไร่ละ 100-200 ถังต่อไร่ ปลูกช่วงแรมเดือน 7 เก็บเกี่ยว เดือน 12

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ ครอบครัวนายสม มีการคัดพันธุ์ โดยการเลือกรวงข้าวพันธุ์อื่นที่ปนออก ขณะที่เกี่ยวข้าว การเก็บรักษาพันธุ์ เมื่อเลือกรวงที่ปนออกแล้วแยกออกมาขนาดต่างหากแล้วเก็บใส่ถุงเพื่อใช้ในปีต่อไป ถ้าไม่คัดพันธุ์ติดต่อกันหลายปีข้าวจะแข็ง

4. ข้าวหางปลาไหล

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล / ที่มาของพันธุ์ ชื่อ นายเถลิง สายคำ อยู่บ้านเลขที่ 80 หมู่ 7 ต.วังสาวบ อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจากญาติบ้านห้วยหญ้าศรี ต.น้ำหนาว อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ ที่เรียกชื่อว่าข้าวหางปลาไหล เพราะปลายเมล็ดจะมีสีแดงคล้ายหางปลาไหล นำมาปลูกตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535

ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นสูงประมาณ 150-200 เซนติเมตร ลำบาง ปล้องหางยาวประมาณ 30-40 เซนติเมตร เมล็ดจับห่าง ลักษณะ

เรียว ยาว เปลือกสีเหลืองอ่อนเปลือกสีแดงช่วงปลาย ใบข้าวบางยาว ไม่มีคายมาก การแตกกอ 5-8 ต้นต่อข้าว 1 เมล็ด

ลักษณะเด่น ให้ผลผลิตดี น้ำหนักดี กินไม่เปลือง ติ่ง่าย

ลักษณะด้อย ต้นล้มง่าย เมล็ดร่วงง่าย มักจำมีโรคหนอนเจาะกอทำให้ข้าวตายพราย มีใบจุดใบลาย เพราะเปียไฟ

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ ปลูกได้ทั้งดินร่วนปนเหนียว และดินร่วนปนทราย เมล็ดพันธุ์ 6 กิโลกรัม ปลูกได้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ โดยการหยอดห่าง ประมาณ 30 เซนติเมตร หลุม 10-20 เมล็ด

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ เลือกรวงที่สมบูรณ์ รวงยาวเมล็ดเต็ม การเก็บรักษาพันธุ์ เมื่อเลือกรวงที่ปนออกแล้วก็แยกออกมานวดต่างหากแล้วเก็บใส่ถุงเพื่อใช้ในปีต่อไป

ข้อสังเกต คือ ข้าวหางปลาไหลถือว่าปลูกได้ผลผลิตดีที่สุดที่บ้านดงสระครัน-ตาดีฟ้า

5. ข้าวแม่แดง (ข้าวเหนียว)

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล / ที่มาของพันธุ์ ชื่อ นายบ้าย คำภา บ้านฟองใต้ หมู่ 7 ต.วังกวาง อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ ได้พันธุ์มาจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้านเดียวกัน

ลักษณะประจำพันธุ์ เป็นข้าวพันธุ์เบา การแตกกอดี ลำต้นสูงประมาณ 100 เซนติเมตร ใบกว้าง 1 เซนติเมตร ในช่วงเกี่ยวใบจะหักลง คอรวงสั้นปานกลาง รวงยาวปานกลาง นึ่งสุกแล้วมีความหอมปานกลาง เมล็ดข้าวเปลือกเรียวยาว อายุประมาณ 150-170 วัน สามารถปลูกได้ดีทั้งดินร่วน

ปนทราย และดินร่วน

ลักษณะเด่น ให้ผลผลิตดี กลิ่นหอมตลอดทั้งปี อ่อนนุ่ม ทนต่อโรค รับประทานได้น้ำหนักดี กินไม่เปลือง ง่าย

ลักษณะด้อย ร่วงง่าย เมล็ดหักง่าย

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ ปลูกในพื้นที่ดินร่วน โดยการหยอด ใช้เมล็ดพันธุ์ 1 ปี๊บ ได้ผลผลิต 6 ถุงปึก ถ้าปีใดฝนดีก็ได้ผลผลิตมากกว่านี้ ปลูกในเดือนกรกฎาคม เกษตรเดือนพฤศจิกายน

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ เกี่ยวข้าวเสร็จ เลือกรวงที่สมบูรณ์ แล้วนำมาวัดด้วยมือ ใส่กระสอบไว้ เพื่อเป็นพันธุ์ใช้ในปีต่อไป

ปัจจุบันข้าวแม่แดงได้แพร่กระจายสู่ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่นี้เนื่องจากสามารถเจริญเติบโตให้ผลผลิตดีในทุกสภาพพื้นที่

6. ข้าวพันธุ์มังกรแดง(ข้าวเหนียว)

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล / ที่มาของพันธุ์ เก็บตัวอย่างจาก นายบานเย็น รุ่งแจ้ง บ้านหนองจาน หมู่ 7 ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจากการเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกที่ออกเขาเพชรบูรณ์ จัดขึ้นที่บ้านฟองใต้

ลักษณะประจำพันธุ์ เป็นข้าวพันธุ์หนัก การแตกกอดี ลำต้นสูงประมาณ 170-200 เซนติเมตร ใบกว้าง 3 เซนติเมตร ในช่วงเกี่ยวใบจะหักลง คอรวงสั้นปานกลาง รวงยาวใหญ่ ใบเกลี้ยงไม่มีขน สีของแผ่นใบสีเขียวเข้ม นึ่งสุกแล้วมีความหอมปานกลาง เมล็ดข้าวเปลือกมีขนาดใหญ่ และยาว อายุประมาณ 150-170 วัน สามารถปลูกได้ดีทั้งดินร่วนปนทราย และดินร่วน

ลักษณะเด่น ให้ผลผลิตดี อ่อนนุ่ม ทนต่อโรค รับประทานได้น้ำหนักดี กินไม่เปลือง

ลักษณะด้อย เมล็ดป้อม

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ ปลูกในพื้นที่ดินร่วน โดยการหยอด ใช้เมล็ดพันธุ์ 1 ปี๊บ ได้ผลผลิต 6 ถุงปึก ถ้าปีใดฝนดีก็ได้ผลผลิตมากกว่านี้ ปลูกในเดือนกรกฎาคม เกษตรเดือนพฤศจิกายน

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ เกี่ยวข้าวเสร็จ เลือกรวงที่สมบูรณ์ แล้วนำมาวัดด้วยมือ ใส่กระสอบไว้ เพื่อเป็นพันธุ์ใช้ในปีต่อไป

7. ข้าวเจ้าไร่

ผู้ปลูก / ผู้ให้ข้อมูล / ที่มาของพันธุ์ ชื่อ นายจรูญ เชมรัมย์
อยู่บ้านเลขที่ 13 หมู่ 11 ชุมชนหนองจาน ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ
จ.ขอนแก่น ได้พันธุ์มาจากการเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวที่
เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อเขาเพชรบูรณ์จัดขึ้นที่บ้านฟอง
ใต้

ลักษณะประจำพันธุ์ ลำต้นสูงประมาณ 150-200 เซนติเมตร ลำต้น
แข็งแรงไม่หักหรือล้ม ปล้องหางรวงยาวประมาณ 25-30 เซนติเมตร
เมล็ดจับถี่ 260 เมล็ดต่อรวง ลักษณะเรียวยาว เปลือกสีเหลืองอ่อน

ใบข้าวบางยาว ไม่มีคายมาก การแตกกอ 5-8 ต้นต่อข้าว 1 เมล็ด

ลักษณะเด่น ให้ผลผลิตดี น้ำหนักดี กินไม่เปลือง เวลาหุงมีกลิ่นหอม ข้าวสวยอ่อนนุ่ม

ลักษณะด้อย เมล็ดร่วงง่าย มักจำมีโรคหนอนเจาะกอทำให้ข้าวตายพราย มีใบจุดใบลายเพราะเชื้อ
ไฟ

ดินที่ปลูก/ระยะเวลาที่ปลูก/ผลผลิตที่ได้ ปลูกได้ทั้งดินร่วนปนเหนียว และดินร่วนปนทราย
เมล็ดพันธุ์ 6 กิโลกรัม ปลูกได้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ โดยการหยอดห่าง ประมาณ 30 เซนติเมตร
หลุม 10-20 เมล็ด

การคัดพันธุ์/การเก็บรักษาพันธุ์ เลือกรวงที่สมบูรณ์ รวงยาวเมล็ดเต็ม การเก็บรักษาพันธุ์ เมื่อ
เลือกรวงที่ปนออกแล้วก็แยกออกมานวดต่างหากแล้วเก็บใส่ถุงเพื่อใช้ในปีต่อไป

8. ข้าวปลาชื่อน้อย

อายุ ก.ค.-ต.ค.(115-120วัน)ข้าวกลาง ลักษณะต้น แตกกอ พอใช้ สูง
120-150 ซม.แกจัดต้นจะหักง่าย ลักษณะใบยาว 50 ซม.ใบแคบ เขียว
อ่อน ระยะเกี่ยวใบธง ตั้ง ลักษณะรวง จีบห่าง รวงยาวเมล็ดเขอะ
เมล็ดข้าวเปลือก ผอม ยาว เมล็ดข้าวสาร สีเปลือก ขาวเหลือง ข้าวสาร
ขาวนวล การบริโภค นุ่ม หวาน การใช้ประโยชน์ เมล็ดสวยเหมาะทำ
ข้าวหาลาม เริ่มปลูกในพื้นที่ประมาณ 4 ปี เป็นข้าวแม่ มีหางน้ำหนัก
ดี

9. ข้าวกำปูน ข้าวกำป้อม,กำปุน

อายุข้าวปี พ.ศ.-พ.ย. ลักษณะต้นแตกกอปานกลาง สูงมาก 150 ซม .

ลักษณะใบกว้าง 2 ซม. . ใบธงหักลง คอรวงยาวหักลง เมล็ด

ข้าวเปลือก อ้วน ป้อม สั้น เมล็ดข้าวสาร สีเปลือกกลายน้ำตาล-ขาว
ข้าวสารดำ

การบริโภค อ่อน การใช้ประโยชน์ ทำข้าวหลาม ข้าวมัน สาโท ชนิด
และความเหมาะสมกับพื้นที่ ข้าวไร่ไม่เลือกดิน ข้อสังเกต เป็นข้าวพ่อ
ข้าวแม่คาย ไม่มีหาง เกี้ยวเร็ว

3. ระบบการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน

3.1 ระบบการผลิตข้าวและอาหาร¹ของชุมชนบ้านหนองจาน พบว่ามีดังต่อไปนี้

3.1.1 อาหารจากการผลิต ตามฤดูกาลต่างๆ ดังนี้

ฤดูฝน จำนวนผักที่ปลูกในฤดูฝนทั้งหมดที่มีการปลูกในชุมชน มี 39 ชนิด โดยที่ผักที่มีการปลูกมากที่สุดได้แก่ 1. ตะไคร้ 2. พริก 3. แฉะ 4. มะระ 5. แตงกวา ตามลำดับ โดยที่ไม่มีผู้ที่ปลูกผักในฤดูฝนเลย คิดเป็นร้อยละ 1 ในขณะที่ผู้ที่ปลูกผักสูงสุดในฤดูฝน ปลูกทั้งสิ้น 30 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 1 เช่นกัน โดยเฉลี่ยแต่ละครอบครัวปลูกผักในฤดูฝน 12 ชนิด

ฤดูหนาว ผักต่าง ๆ ที่ปลูกในฤดูหนาวมีทั้งหมด 21 ชนิด โดยที่ผักที่ปลูกมากที่สุดได้แก่ 1. ต้นหอม 2. หอมแดง 3. กระเทียม 4. พริก โดยที่ไม่มีผู้ที่ปลูกผักในฤดูหนาวเลยคิดเป็นร้อยละ 1 ในขณะที่ผู้ที่ปลูกผักสูงสุดในฤดูหนาว ปลูกทั้งสิ้น 20 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 2 โดยเฉลี่ยแต่ละครอบครัวปลูกผักในฤดูหนาว 9 ชนิด

ฤดูร้อน ผักต่าง ๆ ที่ปลูกในฤดูร้อนมีทั้งหมด 22 ชนิด โดยที่ผักที่ปลูกมากที่สุดได้แก่ 1. ตะไคร้ 2. พริก 3. ข่า 4. มะเขือ โดยที่ไม่มีผู้ที่ปลูกผักในฤดูร้อนเลยคิดเป็นร้อยละ 4 ในขณะที่ผู้ที่ปลูกผักสูงสุดในฤดูร้อนปลูกทั้งสิ้น 22 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 2 โดยเฉลี่ยแต่ละครอบครัวปลูกผักในฤดูร้อน 8 ชนิด

การเลี้ยงสัตว์ แสดงการเลี้ยงสัตว์ของชุมชน มีการเลี้ยงปลา 6 ครอบครัว เลี้ยง ไก่พื้นบ้าน 31 ครอบครัว เป็ดพื้นบ้าน 8 ครอบครัว ไก่ไข่ 26 ครอบครัว เป็ดไข่

¹ ศึกษาร่วมกับโครงการศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหาร ภาคอีสาน

3.1.2 อาหารที่สามารถหาได้จากธรรมชาติ

การพึ่งพาพืชผัก จากแหล่งต่างๆ โดยสามารถเก็บหาพืชผักต่าง ๆ ที่สามารถหาได้จากธรรมชาติ มีทั้งหมด 32 ชนิด โดยที่ผักที่สามารถหามากที่สุดได้แก่ 1. ผักตบชวา 2. ผักเม็ก 3. ผักกระโดน 4. ผักกะแยง โดยที่ไม่มีผู้ที่หาผักจากธรรมชาติเลยคิดเป็นร้อยละ 2 ในขณะที่ผู้ที่หาผักจากธรรมชาติสูงสุดทั้งสิ้น 28 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 7 โดยเฉลี่ยแต่ ละครอบครัวหาผักจากธรรมชาติ 17 ชนิด

ผลไม้ที่ปลูกและหาได้จากธรรมชาติทั้งหมด 10 ชนิด โดยที่ผลไม้ที่สามารถหามากที่สุดได้แก่ 1. มะม่วง 2. มะขามหวาน 3. มะละกอ 4. กัลยัญ โดยผู้ที่ไม่สามารถปลูกและหาได้จากธรรมชาติเลยคิดเป็น ร้อยละ 9 ในขณะที่ผู้ที่ปลูกและหาผลไม้จากธรรมชาติสูงสุดทั้งสิ้น 11 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 5 โดยเฉลี่ยแต่ ละครอบครัวหาผลไม้จากธรรมชาติ 6 ชนิด

3.2 ข้าวและความต้องการบริโภคของชุมชน

ข้อมูลการปลูกข้าวกินเองต่อปี เฉลี่ยครอบครัวละ 1,140 กิโลกรัม (ข้าวเปลือก) โดยมีผู้ที่ ไม่มี ข้าวที่ปลูกไว้บริโภคเอง คิดเป็นร้อยละ 6 ในขณะที่ครอบครัวที่เก็บข้าวไว้กินมากที่สุด มีจำนวน 3,600 กิโลกรัม โดยมีครอบครัวที่ซื้อข้าวบริโภค เพียง 3 ครอบครัว คิดเป็นเงินเฉลี่ยครอบครัวละ 1,200 บาทต่อ เดือน

การแก้ปัญหาข้าวไม่พอกิน ระบบการแลกเปลี่ยน /ยืม ในชุมชนยังมีระบบการแลกเปลี่ยน โดย การนำหน่อไม้ มะขามหวานไปแลกข้าว โดยไปตามสายเครือญาติ หลายครอบครัวที่ยังมีระบบการ จัดการอาหารโดยยึดสายสัมพันธ์ของญาติพี่น้อง เช่นใน ปีพ.ศ. 2539 – 2540 ที่ข้าวไม่พอกินของ ชาวบ้านหนองจาน จะแก้ปัญหาโดยการนำเอาผลผลิตที่มีและเก็บหาได้ไปแลกข้าวส่วนใหญ่ไปตามสาย เครือญาติ เช่น นางโสภี เอา ลำไย ไปแลกข้าวมากิน จะไปแลกกับญาติแถวบ้านวังโพธิ์ นายจรูญ เอา มะขาม ลำไยไปแลกข้าวทางร้อยเอ็ด มหาสารคาม ส่วนใหญ่แล้วจะไปแลกกับญาติพี่น้อง เช่นเดียวกัน นายสมัย และนางสีประกาย ข้าวที่ได้นั้นไม่เพียงพอต่อการบริโภคของคนในครอบครัว

ปัจจุบันที่มวิชัย มีข้าวพอกินตลอดปี ยกเว้น นางคำมุก ที่ปลูกข้าว 2 ไร่ ไม่พอกิน แต่ใช้วิธีการจึง แก้ปัญหาด้วยการเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็ไปเกี่ยวข้าวให้ญาติ เพื่อ แลกเปลี่ยนจากค่าตอบแทนจากเงินเป็นข้าวแทน และจะมีการแลก ข้าวกับมะขามหวานที่ บางส่วนที่ต้องซื้อจากพ่อค้าคนกลางจาก บ้านวังไผ่ ซึ่งเขาเป็นเจ้าของโรงสี ข้าวเหนียว กข 6. ธรรมดาใน ราคากระสอบละ 1,500 บาท

ภาพชาวบ้านหนองจาน เอามะขามหวาน และหน่อไม้ไปแลกข้าว

3.3 ระบบการผลิตข้าวกับความเชื่อของชุมชน

จากการศึกษาข้อมูล ความเชื่อเรื่องการผลิต โดยการบอกเล่าและบันทึกข้อมูลของทีมวิจัย พบว่า ชาวบ้านหนองจานยังดำรงความเชื่อในการผลิต ในรอบการผลิตตั้งแต่ก่อนทำไร่ทำนา จนกระทั่งเก็บเกี่ยว เอาข้าวขึ้นเล้า ยังมีพิธีกรรมตามความเชื่ออยู่ เช่น

ก่อนการปลูกข้าว หรือก่อนปักดำ หรือก่อนทำการผลิต เช่น ก่อนเริ่มปลูกมัน โดยส่วนใหญ่เลือกเอาวันพฤหัสบดี เช่น นายสมัย นางทิพวรรณ จะเลือกเอาพฤหัสบดีเป็นวันปักดำ เพราะเชื่อว่าเป็นวันเอาหมากเอาหน่วย ซึ่งมีความเชื่อว่าการปลูกข้าววันพฤหัสบดี จะดี ข้าวจะขึ้น ก่อนดำนาต้องทำพิธีเรียกขวัญข้าวก่อน เมื่อก่อนเอาข้าวขึ้นเล้า เชื่อว่าถ้ายังไม่ถึงเดือน 3 อย่าเพิ่งเปิดเล้า และวันพระก็ห้ามเปิด แต่ตอนนี้ไม่ได้เอาขึ้นเล้า(นางทิพวรรณ จอมมณี) ก่อนลงนาจะมีพิธีกรรม เช่น กรณีนายจรูญ ก่อนลงนาทุกปี เดือนพฤษภาคม จะมีการเลี้ยงเจ้าที่เจ้าทาง โดยมีเหล้า มีไก่ต้มเป็นตัว รูป 1 ดอก เทียน 1 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ แล้ว ตั้งนะโม 3 จบ เพื่อบอกกล่าวเล่าสิบ ได้ปลูกได้ฝังข้าวให้อุดมสมบูรณ์ ให้ได้หลายๆต่อไปอีก บอกแม่ธรณี แม่โพสพ โดยมีคำพูดว่า “ เจ้าแม่โพสพ เจ้าแม่ธรณี จะเอาข้าวมาลง อย่าให้มีมือหยังมารบกวน ให้ได้อยู่ได้กินตลอดปี” ถ้าวันแรกนาขวัญยังไม่ตกกล้า จะเอาข้าวไปฝังไว้ตามข้างๆคู ให้ครบ 7 หลุม เพื่อจะได้มีข้าวกินทุกวันไม่อดกินสักวัน เครื่องเช่น ไหว้ จะมีความแตกต่างกันตามความเชื่อและสะดวกของแต่ละคน กรณีนาโสภา เลือกเอาวันพฤหัสบดีเช่นกัน ก่อนลงนาทุกปี จะมีการบอกกล่าว โดยมีกล้วย ขนมหวาน ข้าว น้ำ ชันซ์ 5 พูดว่า “ขอพึ่งพาอาศัยที่ดินผืนนี้ ปลูกอยู่ ปลูกกิน ดูแลรักษาอย่าให้หนัก ให้หนู มากิน ให้รวงใหญ่ๆ ตกๆ ให้ลูกหลานได้กิน” ส่วนคนรุ่นใหม่เช่น จริยา คำมุก ถือฤกษ์ สะดวกของตัวเองเป็นสำคัญ แต่จะให้ความสำคัญกับแต่จะให้ความสำคัญหลังการเก็บเกี่ยว

หลังการเก็บเกี่ยว ในเรื่องความเชื่อนั้นเรื่องข้าว หลังเก็บเกี่ยว ก่อนเอาข้าวขึ้นเล้า มีการเลี้ยงเจ้าที่เจ้าทาง เช่น โสภา มีการเลี้ยงเจ้าที่ด้วยกล้วยเป็นหวี เหล้า ไก่ต้มทั้งตัว บอกว่า “กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลง มือผู้มีกิน” นางสีประกายก่อนเอาข้าวขึ้นเล้า มีดอกคำฮาง ดอกพันธ์ช้าง(สาบเสือ) หรือดอกไม้สีขาว มาจัดชันซ์ 5 แล้วบูชาเล้า โดยมีคำพูดว่า “ มื่อนี้เล้าเอาข้าวขึ้นเล้า อย่าให้ออด ให้อยาก ให้มันหลายๆอยู่ก็โอเค” ส่วนนางจริยา ก็มีการเลี้ยงจะมีการเลี้ยงเจ้าที่ ด้วย เล้าไห ไก่ตัว ของหวาน และชัน 5 แต่จะไม่ทำเฉพาะวันพระวันเดียว

ส่วนความเชื่อเรื่องหลังเก็บเกี่ยว เมื่อเกี่ยวเสร็จเอาข้าวขึ้นเล้าแล้ว ต้องรอให้ถึงเดือน 3 ถึงจะเปิดเล้าได้ และวันพระไม่ให้นำข้าวไปสี (นายแก้ว วงษ์ไกร) บางกรณีที่คาดว่าข้าวจะไม่พอกินกว่าจะถึงเดือนสาม ก็ใช้วิธีการไม่เอาข้าวขึ้นเล้าทั้งหมด แบ่งไว้สำหรับกินให้พอเดือนสาม เช่น นายบานเย็น มีการทำพิธีกรรมทั้งก่อนปลูกและหลังเก็บเกี่ยว เช่นนายบานเย็น ก่อนปลูกต้องเลี้ยงแม่ธรณี และแม่โพสพ ต้องบอกกล่าวก่อน มีของหวาน หมากพลูเลี้ยง จูดยูป 1 ดอก ทำพิธีในตอนเช้า เลี้ยงตรงที่ปลูก ก่อนลงทำไร่ก็ต้องเลี้ยงไร่ ทำเสร็จก็ต้องเลี้ยง ต้องเป็นวันพุธหรือวันพฤหัสบดีถึงจะดี พอเกี่ยวเสร็จเอาข้าวใส่ถุงไว้รอจนถึงเดือน 3 ถึงเปิดถุงออก และทำบุญกุ่มข้าว

4. ลักษณะนิเวศน์ภูของบ้านหนองจาน

จากการศึกษาข้อมูลลักษณะนิเวศน์ภูของบ้านหนองจาน พบว่า สภาพภูมิประเทศที่เป็นเขาหินปูน สภาพป่าค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ จึงจัดอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 3A มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีลักษณะเป็นน้ำชำ แล้วจึงกลายเป็นต้นน้ำของห้วยต่างๆ ลำห้วยสำคัญได้แก่ ห้วยชำจำปา ห้วยชำแดง ห้วยทับร้าง ห้วยหินกอง โดยจะไหลไปลงลำน้ำพองทั้งหมด และมีแหล่งน้ำชำ คือ หนองจาน สภาพทางกายภาพดิน เป็นดินชุดภูกระดึง มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ดินลูกรังและดินเหนียวสามารถกักเก็บน้ำได้ดี เหมาะแก่การทำการเกษตร

จากการศึกษานิเวศน์ภูบ้านหนองจาน ทีมวิจัยได้ร่วมกันทำความเข้าใจระบบนิเวศน์ของตนเองที่สัมพันธ์กับการผลิต สามารถแยกนิเวศน์ของชุมชนบ้านหนองจาน ได้เป็น ดังนี้

4.1) พื้นที่โนน เป็นพื้นที่อยู่สูงสุด ลักษณะดินเป็นดินดำ ดินปนหินขนาดเล็ก บางแห่งมีหินก้อนใหญ่โผล่ ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ดินไม้เดิมที่มีในพื้นที่เป็นประเภท ไม้แดง ไม้ยางขึ้นอยู่หนาแน่น โดยส่วนมากจะใช้ประโยชน์พื้นที่ปลูกข้าวไร่ ปลูกมันสำปะหลัง

4.2) พื้นที่ลาดเอียง เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะดินเป็นดินทรายผสมดินลูกรัง ด้านล่างเป็นหินสีดำ เวลาไถจะเห็นลูกรังโผล่ชัดเจน พื้นที่เดิมจะเป็นป่าดงดิบประจุ่ม มะค่า กล้วยป่า ไม้ยาง ไม้แดง ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ การใช้ประโยชน์พื้นที่จึงปลูกพืชไร่ที่ไม่ต้องให้น้ำ เช่น ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด หรือไม้ผล เช่น ปลูกลำไย มะขามหวาน

สภาพพื้นที่ทำกิน เป็นพื้นที่ราบขนาดเล็ก หรือเป็นร่องน้ำ ลักษณะดินเป็นดินทรายออกขาว เป็นพื้นที่รองรับน้ำในช่วงฤดูฝน ช่วงฤดูน้ำหลากน้ำไหลแรงไม่สามารถทำเป็นคันคูหรือคันนาได้ สามารถเก็บกักน้ำได้ในตลอดฤดูฝน การใช้ประโยชน์พื้นที่ส่วนมากใช้ทำนา ในช่วงฤดูฝน

5. รูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู บ้านหนองจาน

จากการทดลองปฏิบัติการพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศน์ภู บ้านหนองจาน พบว่ารูปแบบการปลูกข้าวไร่ที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศน์ภูบ้านหนองจาน มีข้อค้นพบ 4 รูปแบบดังนี้

1. รูปแบบการปลูกข้าวตามร่องสวนไม้ผล ร่องกล้วย กรณีของ นายสมชัย พุทธาโกสม การปลูกข้าวไว้ร่วมกับพืชสวน เช่นมะขามหวาน ลำไย ลิ้นจี่ กล้วย เงาะ ทุเรียน กาแฟ การปลูกต้นไม้นี้ในระยะ 10 X 10 เมตร ทรงพุ่มต้องโตไม่เกิน 3 เมตร ข้าวแผ่แดง เอาเมล็ดพันธุ์มาจากวังอีเมียง ปลูกจำนวน 1 ไร่ ต้นสีเขียว เมล็ด ออกมมๆ เรียวเล็ก ข้างในสีแดง หอม กินอร่อยดี จะเริ่มจากการไถพรวนดินช่วงเดือนพฤษภาคม ทำการปลูกช่วงปลายเดือนมิถุนายน หรือต้นเดือนกรกฎาคม บางครั้งอาจเอาข้าวไปแช่น้ำก่อนหรือไม่แช่ก็ได้โดยใช้รถไถทำร่อง แล้วใช้คนหยอดตามหลังรถ แล้วถ่ม ประมาณ 6-7 วันข้าวก็จะเริ่มงอก พอข้ามเริ่มงอก ก็จะดูแลเรื่องหญ้า เท่านั้น อีก 110-115 วัน ก็เริ่มเก็บเกี่ยวได้ จะเก็บเกี่ยวเอง แล้วนำมาตี ได้ผลผลิต 12 ถุง/ไร่

ข้าวแก่นคู่ เอาเมล็ดพันธุ์มาจากวังอีเมียง ปลูกจำนวน 1 ไร่ ต้นสีเขียวออกดำๆ เมล็ด ออกมมๆ อ้วนกว่าแผ่แดง ข้างในสีแดง หอม นุ่ม กินอร่อยดี วิตามินสูง

จะเริ่มจากการไถพรวนดินช่วงเดือนพฤษภาคม ทำการปลูกช่วงปลายเดือนมิถุนายน หรือต้นเดือนกรกฎาคม บางครั้งอาจเอาข้าวไปแช่น้ำก่อน หรือไม่แช่ก็ได้โดยใช้รถไถทำร่อง แล้วใช้คนหยอดตามหลังรถ แล้วถ่ม ประมาณ 6-7 วันข้าวก็จะเริ่มงอก พอข้ามเริ่มงอก ก็จะดูแลเรื่องหญ้า เท่านั้น อีก 110-115 วัน ก็เริ่มเก็บเกี่ยวได้ จะเก็บเกี่ยวเอง แล้วนำมาตี ได้ผลผลิต 15 ถุง/ไร่

ข้าวนา

กข.6 เอาพันธุ์จากเพื่อนบ้าน ปลูก 2-3 ไร่ ต้นเขียวสูง เมล็ดออกสีน้ำตาล ผลผลิตเยอะ ตกกล้าเดือนกรกฎาคม พอกล้าโตจะเริ่มปักดำเดือนสิงหาคม จะเลือกเอาพฤษภาคมเป็นวันปักดำ เพราะเชื่อว่าเป็นวันเอาหมากเอาหน่วย ใช้แรงงานคน บางครั้งก็จ้างบ้าง เพราะทำไม่ไหว ใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปักดำเสร็จ ก็จะดูแล แค่เรื่องน้ำ ถ้าในนาแห้งก็จะสูบน้ำจากสระรอบต. ใ้ เวลาผ่านไป 3-4 เดือนก็เริ่มทำการเก็บเกี่ยว นำมาตี ได้ผลผลิต 30 ถุง

ข้าวจำมะลิ เอาพันธุ์จากเพื่อนบ้าน ปลูกจำนวน 1 ไร่ ต้นเรียวสูง เมล็ดเรียวสวย ได้ผลผลิตเยอะ หอมนุ่มอร่อย เยอะ ตกกล้าเดือนกรกฎาคม พอกล้าโตจะเริ่มปักดำเดือนสิงหาคม จะเลือกเอาพฤษภาคมเป็นวันปักดำ เพราะเชื่อว่าเป็นวันเอาหมากเอาหน่วย ใช้แรงงานคน บางครั้งก็จ้างบ้าง เพราะทำไม่ไหว ใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปักดำเสร็จ ก็จะดูแล แค่เรื่องน้ำ ถ้าในนาแห้งก็จะสูบน้ำจากสระรอบต. ใ้ เวลาผ่านไป 3-4 เดือนก็เริ่มทำการเก็บเกี่ยว นำมาตี ได้ผลผลิต 15 ถุง

แต่ก่อน ปลูกข้าวเหลืองบุญมา ข้าวอีดี้ เป็นข้าวเบาละเอียดกรวงเร็วทำให้ นก หนู มากินเยอะ ไม่ค่อยได้ผลผลิต จึงทำให้เลิกปลูก

ปัจจุบันนี้ข้าวก็พอกินอยู่ เคยมีปัญหาข้าวไม่พอกิน แก้ปัญหาโดยการเอามะขาม หน่อไม้ ไปแลกข้าว จะเอาไปแลกกับญาติพี่น้อง

2. รูปแบบการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่นา กรณี นางเหล็ก อิ่มจิ้น, นางจริยา, นายสมัย โดยใช้ข้าวพันธุ์แม่แดง หยอด ในช่วงต้นเดือน กรกฎาคม แต่ไม่เกิน วันที่ 15 กรกฎาคม วิธีการปลูกใช้วิธีการเดียวกับการปลูกข้าวไร่ และพื้นที่ต้องไม่มีน้ำขัง ถ้ามีน้ำก็สามารถกกกล้าก่อนนำมาปักดำ

3. รูปแบบการปลูกข้าวหมุนเวียนกับพืชไร่ กรณีของ นางจริยา เซรัมย์ โดยการปลูกข้าวหมุนเวียนกับพืชเศรษฐกิจ (พืชไร่) เช่นมันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วแดง โดยใช้พื้นที่ปลูกสลับตามฤดูกาล และกรณีของนางคำมุก ฝ่ายพรหม ปลูกข้าวโพดช่วงต้นฤดูกาล(เม.ย.-ก.ค.) และปลูกข้าวปลายฤดูกาล (ก.ค. – ก.ย.) แต่ผลผลิตได้น้อย ข้าวแตกกอไม่ค่อยดี

4. รูปแบบการปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชผัก กรณีของ นางโสภา วงศ์พรมปลูกผักสระแห่นหอมเป(ซีฟรุ้ง) ข้าวแม่แดง เอาเมล็ดพันธุ์มาจากพ่อแก้ว โดยการเอาข้าวไปเปลี่ยนเอา ลำต้นมีสีม่วงปนต้นแข็งแรง ทนแล้ง แตกกอดี เมล็ดเล็ก ปลูก 2 งาน ปลูกต้นเดือนกรกฎาคม จะไถพรวนดินก่อน หลังจากนั้นจะทำการหยอดหลุมโดย หยอดเอง หลุมละ 7-10 เมล็ด หลุมห่างกันประมาณ 30 เซนติเมตร หลังจากปลูกลงดินเป็นเวลา 7 วันข้าวถึงออก พอข้าวออกก็ต้องดูแลรักษา โดยการถอนหญ้า เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ดี ใช้เวลา 3 เดือน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ใช้แรงงานคนเกี่ยว เกียวเสร็จก็นำมาตี

ได้ผลผลิต 15 ถู / 2 งาน

ข้าวมังกรแดง เอาเมล็ดพันธุ์มาจากพ่อแก้ว ต้นใหญ่ยาว ลำต้นแข็งแรง รวงใหญ่ เมล็ดใหญ่ เมล็ดมี 2 สี สีเหลืองอ่อนมีสีแดงปน ทนต่อลม ฝน ปลูกลง 2 งาน ปลูกลงต้นเดือนกรกฎาคม จะไถพรวนดินก่อน หลังจากนั้นจะทำการหยอดหลุมโดย หยอดเอง หลุมละ 7-10 เมล็ด หลุมห่างกันประมาณ 30 เซนติเมตร หลังจากปลูกลงดินเป็นเวลา 7 วันข้าวถึงออก พอข้าวถึงออกก็ต้องดูแลรักษา โดยการถอนหญ้า เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ดี ใช้เวลา 3 เดือน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ใช้แรงงานคนเกี่ยว เกี่ยวเสร็จก็นำมาตี ได้ผลผลิต 24 ถู / 2 งาน

ข้าวพญาลิ่มแคง ต้นใหญ่ สีเขียว เมล็ดใหญ่อ้วนๆ เปลือกสีม่วงแดง ข้างในสีขาว ลำต้นแข็งแรง ปลูกลงง่าย เมล็ดไม่ลีบ ได้ผลผลิตน้อย ปลูกลง 1 ไร่ ปลูกลงต้นเดือนกรกฎาคม จะไถพรวนดินก่อน หลังจากนั้นจะทำการหยอดหลุมโดย หยอดเอง หลุมละ 7-10 เมล็ด หลุมห่างกันประมาณ 30 เซนติเมตร หลังจากปลูกลงดินเป็นเวลา 7 วันข้าวถึงออก พอข้าวถึงออกก็ต้องดูแลรักษา โดยการถอนหญ้า เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ดี ใช้เวลา 3 เดือน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ใช้แรงงานคนเกี่ยว เกี่ยวเสร็จก็นำมาตี ได้ผลผลิต 6 ถู / ไร่

ข้าวเจ้าแตก ต้นใหญ่ มีสีม่วงปน เมล็ดสีจืดๆแดงๆ นุ่ม อร่อย แต่มกชอบกิน ปลูกลงต้นเดือนกรกฎาคม จะไถพรวนดินก่อน หลังจากนั้นจะทำการหยอดหลุมโดย หยอดเอง หลุมละ 7-10 เมล็ด หลุมห่างกันประมาณ 30 เซนติเมตร หลังจากปลูกลงดินเป็นเวลา 7 วันข้าวถึงออก พอข้าวถึงออกก็ต้องดูแลรักษา โดยการถอนหญ้า เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ดี ใช้เวลา 3 เดือน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ใช้แรงงานคนเกี่ยว เกี่ยวเสร็จก็นำมาตี ได้ผลผลิต 6 ถู / ไร่ หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะมีเลี้ยงเจ้าที่เข้าทาง มีกล้วยเป็นหัว เหล้า ไก่ต้มทั้งตัว บอกว่า “ กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลง มีอยู่มีกิน”

แต่ก่อน แม่ปลูกข้าว ปลาชื่อน้อย ข้าวหางปลาไหล ข้าวหอมภูพาน ที่หยุดปลูกเพราะพันธุ์ข้าวไม่เหมาะสมแก่พื้นที่ที่ปลูก ปัจจุบันข้าวพอกินอยู่ กินข้าวที่ปลูกเอง เคยมีปัญหาข้าวไม่พอกิน จะแก้ปัญหาโดยการเอา ลำไย ไปแลกข้าวมากิน จะไปแลกแถวบ้านวังโพธิ์แลกกับญาติพี่น้องเท่านั้น

กรณีนางจริยา ปลูกข้าวโพด การปลูกต้องปลูกข้าวโพด ไม่เกิน 200 ต้น ต่อไร่ ปลูกผักบุ้งจีน (หวานก่อนโลกลบ) 4 กิโลกรัม ต่อไร่ ผักชี 0.5 กิโลกรัม ต่อไร่ แตงกวา 30 หลุม ต่อไร่ ผักกาด คะน้า 0.5 กิโลกรัมต่อไร่ พริกต้องเพาะต้นกล้าก่อนนำไปปลูก ประมาณ 20-30 ต้นต่อไร่ แมงลัก โหระพา ประมาณ 2 จี๊ด ต่อไร่ ข้อดีของการปลูกผักผสมผสานช่วยให้แมลงไม่กินพืชผัก แก้ปัญหาวัชพืชได้ ผลผลิตข้าวได้เท่าเดิม

หว่านผักบุ้งพร้อมกับการปลูกข้าว และปลูกเสริมพืชผักอื่นอีกรอบหลังเก็บเกี่ยว

ความรู้ที่ทีมวิจัยค้นพบร่วมกัน ในการปลูกพืชผักร่วม คือ การปลูกพืชผักร่วมกับข้าวมีข้อคำนึง คือต้องเป็นพืชที่ไม่เป็นเครื่อง เนื่องจากจะเป็นความยุ่งยากในการเก็บเกี่ยว และกรณีไม้ผลที่โตทรงพุ่ม เกิน 3 เมตรทำให้ข้าวได้รับแสงไม่เพียงพอและให้ผลผลิตต่ำ ก็ต้องเลิกปลูกข้าวไร่ ใช้พื้นที่ในการทำประโยชน์อื่น

ความรู้ที่ค้นพบและเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการผลิต

การเตรียมดินและวิธีการปลูก การเตรียมดินเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยแก้ไขปัญหาวัชพืช วิธีการไถกลบ 3 ครั้ง จะช่วยแก้ปัญหาน้ำได้ และวิธีการปลูกที่เหมาะสมต้องคำนึงถึงการเอารุ่น (กำจัดหญ้า และวัชพืช) โดยใช้วิธีการปลูกเป็นแถว ซึ่งมีวิธีการที่เหมาะสม 5 วิธีคือ 1) แบบไถซักร่อง ด้วยการไถซักร่อง หยอดเมล็ดพันธุ์แล้วคราดกลบ 2) แบบหยอดโดยสักร่อง(แบบดั้งเดิม)ระยะห่าง 50 X 50 เซนติเมตร แล้วหยอดเมล็ดหลุมละ 7-8 เมล็ด ใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 5 กิโลกรัม ต่อไร่ 3) แบบไถซักร่อง หยอดเมล็ดเป็นระยะ 50-60 เซนติเมตร แล้วคราดกลบ 4) ไถซักร่อง หยอดแล้วกลบ 5) ไถซักร่อง โรยเมล็ดพันธุ์แล้วไถกลบ/คราดกลบ

การดูแลรักษา การดูแลรักษาข้าวไร่ต้องแก้ไขปัญหาลัก คือวัชพืช เช่นหญ้าดอกขาว การกำจัดหญ้า การกำจัดหญ้าจะต้องทำก่อนข้าวตั้งท้อง โดยใช้วิธีการใช้แรงงานคนเป็นหลัก เช่น การใช้จอบ เคียวเกี่ยว ยาฆ่าหญ้า ไถพรวน การใช้จอบเป็นหลักเป็นวิธีการที่ดีแต่มีข้อจำกัดมากในช่วงฤดูฝน ต้องทำในช่วงที่ดินแห้ง ศัตรูที่สำคัญอีกประการคือ นก การเลือกพันธุ์ข้าวที่เมล็ดใหญ่ เช่นข้าวมังกรแดง ข้าวกำหาง ช่วยป้องกันนกได้ และการเลือกช่วง 25 มิถุนายน- 15 กรกฎาคม ซึ่งให้สอดคล้องกับการปลูกข้าวนา ช่วยแก้ปัญหานกได้ นอกจากนี้ใช้วิธีการใช้อวนดักนก ใช้หุ่นไล่กา

การใช้ตาข่ายดักนกและการทำหุ่นไล่กาวิธีการไล่นกของชาวบ้าน

การเก็บรักษาพันธุ์ข้าว การเก็บพันธุ์ข้าวเพื่อปลูกในปีต่อไป โดยวิธีการคัดเลือกรวง จากแปลง และการคัดเลือกจากมัดหลังการเก็บเกี่ยว ด้วยการเลือกลักษณะที่รวงดก ไม่มีโรค ไม่มีแมลง แล้วนำมาฟาด(ตี)ที่ละฟ่อน แล้วผึ่งแดดให้แห้ง การเก็บรักษาพันธุ์เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการงอกของพันธุ์ วิธีการที่เหมาะสมที่สุดคือ การเก็บใส่มุ้งเขียว หรือถุงผ้าที่สามารถระบายอากาศได้ดี

ลักษณะพันธุ์ที่เหมาะสมของบ้านหนองจาน จากการศึกษาลักษณะพันธุ์ข้าวบ้านหนองจาน ด้วยกระบวนการทดลองในแปลงทดลองรวมและแปลงของอาสาสมัคร ได้มีการสรุปว่าพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมของบ้านหนองจาน พิจารณาความเหมาะสมจากคุณสมบัติต่อไปนี้

- 1 พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตดี ผลผลิต.... ลักษณะเมล็ดใหญ่ รวงใหญ่ ซึ่งช่วยลดผลกระทบจากศัตรู คือ ป้องกันนกทำลายผลผลิต เช่น พันธุ์มังกรแดง ข้าวกำหาง ข้าวแผ่แดง ข้าวเล้าแตก ข้าวพญาลิ้มแกง
- 2 พันธุ์ข้าวที่มีรสชาติดี มีความหอม อ่อนนุ่ม สีสงาม ได้แก่ ข้าวพันธุ์เล้าแตก ข้าวพญาลิ้มแกง ข้าวมังกรแดง และข้าวแผ่แดง
- 3 พันธุ์ข้าวที่ปลูกง่าย ดูแลรักษาง่าย ทนต่อแมลงและศัตรู โตเร็ว สามารถคลุมหญ้าได้ดี ได้แก่ ข้าวแก่นคู่ ข้าวแผ่แดง ข้าวปลาชื่อน้อยและข้าวเล้าแตก

ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย

จากผลการวิจัย และกระบวนการวิจัยตามโครงการ ส่งผลให้บ้านหนองจานได้มีทิศทางการพัฒนาพันธุ์ข้าวและการแก้ไขปัญหาข้าวในพื้นที่ พบว่า

1. การปลูกข้าวและการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวในแปลงของเกษตรกร พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมของบ้านหนองจาน ได้มีการสรุปว่าพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมของบ้านหนองจาน ชาวบ้านยังตัดสินใจเลือกพันธุ์ข้าว โดยพิจารณาความเหมาะสมจากคุณสมบัติ ที่รอบครัวชอบ เช่น พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตดี ได้แก่ พันธุ์

มังกรแดง ข้าวกำหาง ข้าวเผ่นแดง ข้าวเล้าแตก ข้าวพญาลิ้มแกง พันธุ์ข้าวที่ลักษณะเมล็ดใหญ่ รวงใหญ่ ซึ่งช่วยลดผลกระทบจากศัตรู คือ นกไม่กิน ได้แก่ ข้าวมังกรแดง ข้าวกำหาง พันธุ์ข้าวที่มีรสชาติดี มีความหอม อ่อนนุ่ม สีสงาม ได้แก่ ข้าวพันธุ์เล้าแตก ข้าวพญาลิ้มแกง ข้าวมังกรแดง และข้าวเผ่นแดง และ พันธุ์ข้าวที่ปลูกง่าย ดูแลรักษาง่าย ทนต่อแมลงและศัตรู โตเร็ว สามารถคลุมหญ้าได้ดี ได้แก่ ข้าวแก่นคู่ ข้าวเผ่นแดง ข้าวปลาชีวน้อยและข้าวเล้าแตก แต่ความสนใจของชาวบ้านต่อพันธุ์ข้าวไรที่มีชาวบ้าน สนใจ คือ ข้าวแก่นคู่ ข้าวเผ่นแดง ข้าวกำ ซึ่งตรงกับความต้องการในการบริโภคและมีกระแสการ สนับสนุนโดยอบต. นาหนองทุ่ม

2. การขยายพื้นที่การปลูกข้าวไรในที่ดินส่วนรวมของชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีการขยายพื้นที่ ปลูกข้าวไรใน พื้นที่บ้านหนองจาน ซึ่งมีพื้นที่สาธารณะจำนวน 8 ไร่ บริเวณหลังศูนย์เด็กเล็ก เดิมเป็น พื้นที่ที่ชุมชนให้คนเช่าปลูกมันสำปะหลัง แต่ในปีการผลิต 2555 ชุมชนได้มีความเห็นร่วมกันว่าจะใช้ พื้นที่ดังกล่าวในการปลูกข้าวไร โดยให้ชาวบ้านที่สนใจอยากปลูกข้าวมาสมัครและจัดสรรพื้นที่ให้กับ สมาชิกในชุมชน และเกิดการขยายพื้นที่การปลูกข้าวไรไปยังบ้านผาสามยอด ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ. เลย และ บ้านหนองจาน ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น โดยการมาแลก ยืมพันธุ์ข้าวจากบ้านหนอง จาน

3. สร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน การทำกองบุญข้าว หลังจากการนำเสนอ ผลการวิจัยและการทำบุญในงานโฮมข้าว โฮมบุญ ทำให้ชุมชนมีข้าว เป็นต้นทุนเดิม ประมาณ 1,000 กิโลกรัม ทั้งที่เป็นพันธุ์ข้าวปลูกและข้าวสำหรับให้พี่น้องในชุมชนยืมไปกิน ปัจจุบันมีสมาชิกในชุมชน ยืมข้าวไปกิน 10 ครอบครัวและยืมพันธุ์ข้าวไปปลูก ประมาณ 23 ครอบครัว

4. การพัฒนาความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่ม ในช่วงของการวิจัย โดย คุณจรัส ดาวสวย ได้ร่วมเสวนาในเวทีนำเสนอข้อมูลข้าวไร จากนั้นได้มีความสนใจและเห็นความสำคัญ เรื่องข้าวไร จึงได้มีการเสนอแผนงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่มในการพัฒนาต่อ ยอดข้าวไร ในการศึกษาคุณค่าทางโภชนาการของข้าวไร

บทที่ 5

บทเรียนและข้อเสนอแนะ

การดำเนินโครงการ ทีมวิจัยได้เริ่มต้นเรียนรู้กระบวนการทำงานวิจัยนับตั้งแต่การเริ่มต้นทำความเข้าใจงานวิจัย กระบวนการวิจัย การใช้เครื่องมือ วิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูล ซึ่งเดิมทีในชุมชนมีงานพัฒนาและงานเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินอยู่ก่อนแล้ว เมื่อกระบวนการงานวิจัยเข้าไปในพื้นที่ ทีมวิจัยเองต้องปรับบุคลิกการทำงานจากการพูด การถ่ายทอด มีข้อเสนอ มาเป็นการแลกเปลี่ยน ศึกษา รอคอย ฟังผู้อื่นมากขึ้น งานวิจัยเป็นอีกเครื่องมือที่ชาวบ้านได้นำมาใช้งานกับชุมชนของตนเอง การศึกษาข้อมูล ไปพร้อมๆ กับ การทดลองปลูกข้าวไร่ ทำให้ดำเนินการที่ผ่านมามีบทเรียน ดังนี้

บทเรียน

การวิเคราะห์ปัญหา ก่อนการทำวิจัย

ประเด็นการวิจัย “ข้าวไร่” เป็นเรื่องที่ชาวบ้านให้ความสนใจในการแก้ปัญหาของครอบครัวอยู่แล้ว เมื่อใช้กระบวนการวิจัยไปทำงาน โดยเริ่มจากการระดมปัญหาร่วมกัน ทำให้เห็นว่า ปัญหาหลักคือ ปัญหาข้าวไม่พอกิน พันธุ์ข้าวมีไม่พอเพียง ดินไม่ดี ช่วงฝนแล้ง/น้ำท่วม มีการเพาะปลูกพืชไร่ชนิดอื่นๆ มากตามกระแสเศรษฐกิจ ไม่ทำการผลิต แรงงานไม่เพียงพอ กำจัดวัชพืชยากเพราะเป็นพื้นที่ไร่ น้ำไม่ท่วมขัง ขาดความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ในการเพาะปลูกและการจัดการพื้นที่ ยิ่งทำให้ชาวบ้านและทีมวิจัยเห็นข้อจำกัดของการปลูกข้าวไร่มากขึ้น และเป็นเรื่องท้าทายที่ทีมวิจัยอยากหาคำตอบร่วมกัน และอยากรู้ว่าข้าวพันธุ์ไหนที่จะเหมาะสม สอดคล้องกับครอบครัวตนเองในเบื้องต้น โดยมีเป้าหมายที่จะผลิตข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคในครอบครัว

กระบวนการพัฒนาโจทย์ จากการระดมปัญหา ถึงการพัฒนาโจทย์และการทบทวนโครงการวิจัยฯ ได้มีการทำซ้ำหลายครั้ง ทั้งก่อนและหลังการพัฒนาโจทย์ร่วมกับสกว. ซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่การแก้ปัญหาหลักคือ ข้าวไม่พอกิน และในชุมชนเริ่มมีการปรับตัวมีการหันมาปลูกข้าวไร่ เป็นการพัฒนาโจทย์การวิจัยที่มีความพยายามอยากแก้ไขปัญหของครอบครัว ดังนั้นการวิจัยรูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์จึงเป็นความสนใจเบื้องต้นที่เป็นปัจจัยสำคัญของการวิจัย

ทีมวิจัยและการเลือกทีมวิจัย การเปลี่ยนแปลงของทีม องค์ประกอบ ด้วยองค์ประกอบของทีมวิจัยที่มีทั้งนักพัฒนาเอกชน แกนนำชุมชน และอาสาสมัครนักวิจัย ซึ่งเป็นเกษตรกร ที่ปลูกข้าวไร่อยู่ในชุมชน การคัดเลือกทีมวิจัย ที่ประชุมได้มีการคัดเลือกทีมวิจัย โดยพิจารณาจากคนที่สนใจและคนที่เริ่มมี

การปลูกข้าวไร่อยู่แล้ว และมีความพยายามในการพัฒนาการปลูกข้าวของครอบครัวอยู่แล้ว จึงทำให้กิจกรรมตามแผนการศึกษาวิจัย ดำเนินไปด้วยดี ขณะเดียวกันข้ออ่อนของการผสมทีมวิจัยระหว่างพี่เลี้ยงนักพัฒนาเอกชนและชาวบ้าน ชาวบ้านคาดหวังให้พี่เลี้ยงบันทึกข้อมูล เขียนรายงาน ความพยายามในการเรียนรู้เรื่องการบันทึกข้อมูลจึงเป็นข้ออ่อนหนึ่งในการผสมทีม

การศึกษาข้อมูล : กรอบการเก็บเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ ข้อมูล ส่วนประกอบสำคัญของงานวิจัย ซึ่งทีมวิจัยต้องให้ความสำคัญกับการบันทึก การเขียน การศึกษาข้อมูลจากบทบริบทที่คุ้นเคย แต่ต้องนำมาเป็นข้อมูลประกอบ แม้มีข้อจำกัดในการจดบันทึกข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล แต่การแก้ปัญหาเรื่องนี้ ใช้วิธีการทบทวนร่วมกัน ทบทวนจากการประชุมแลกเปลี่ยนกรอบการศึกษาข้อมูล จากวัตถุประสงค์การศึกษา โดยมีการนำเอากรอบการนำเสนอตามเงื่อนไขของสกว.มาพิจารณาและจัดทำกรอบการศึกษาตามกรอบ การศึกษาการศึกษาบริบทชุมชน อย่างรอบด้าน การศึกษา ระบบนิเวศภูมิกษาระบบการผลิต วิธีการปลูก/การบริโภค

การเก็บข้อมูล บทเรียน จากการวิจัย การศึกษาข้อมูล การบันทึกข้อมูลและการเรียนรู้ร่วมกันเป็น “เครื่องมือ” ทำให้ทีมได้ฝึกฝนวิธีการทำงาน เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน ความรู้ข้อมูลบางเรื่องราว เป็นความรู้ใหม่ที่เกิดจากการทำงานร่วมกันของทีม

การจัดทำแปลงทดลอง ผลการทดลองแปลงรวม การที่ทีมวิจัยได้มีการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยตลอดระยะเวลาช่วงการผลิต ได้เรียนรู้ เข้าใจ เรื่องชนิดพันธุ์ข้าว เดิมมีการปลูกข้าวแต่ไม่มีกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรมภายใต้งานวิจัยทำให้ได้เรียนรู้เรื่องข้าวมากขึ้น เช่นการสังเกต ลักษณะสีใบ ความยาวรวง จำนวนเมล็ด การร่วมกันศึกษา การบันทึกการปลูก เก็บข้อมูลตามแบบสอบถาม ตั้งแต่การงอกจนถึงการเก็บเกี่ยว โดยใช้แบบฟอร์มบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าว บันทึกการงอก การแตกกอ ตามแบบบันทึกได้เรียนรู้เกี่ยวกับข้าวละเอียดมากขึ้น การสังเกตความเจริญเติบโตของข้าว รวมถึงประสบการณ์การทำเรื่องข้าวไร่และความสำคัญเรื่องพันธุกรรม จากพื้นที่อื่น นอกจากนี้ทำให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชีวิตของทีมในหลายๆ ด้านมากขึ้น จากการใช้เวลาทำงานร่วมกัน ได้มีการลงแรงงานในการทำงานร่วมกัน การเรียนรู้ระหว่างกันในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ทีมแต่ละคนได้สัมพันธ์ กันมากขึ้น ได้มีการพูดคุย บอกเล่าเรื่องราวของตนเองมากขึ้น ทีมวิจัยมีความเข้าใจกันมากขึ้น

ชุมชน มีความเชื่อมั่น มากขึ้น และมีการขยายพื้นที่การปลูกข้าวมากขึ้น ในกระบวนการวิจัยที่มีการพัฒนา ผ่านการคิด วิเคราะห์จากปัญหาร่วมของชุมชน และการสนับสนุนให้เกิดข้อมูลจากภายนอก

ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสนใจการปลูกข้าวไร่จาก ๔ ครอบครัว เป็นทั้งชุมชน และครอบครัวในชุมชน มีการเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวมากขึ้น และมีการขยายเพิ่มพื้นที่การปลูกมากไปยังชุมชนข้างเคียง เช่นบ้านผาสามยอด โดยมีชาวบ้านมาของแบ่งปัน ขอยืมพันธุ์ข้าวจากทีมวิจัย และมีการขยายผลในระดับชุมชน และการนำเสนอผลการวิจัย การข้อมูลในชุมชน การเสนอข้อมูลงานวิจัยที่ทีมวิจัยได้ใช้โอกาสในการชี้แจงการเชิญผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ มาร่วมรับฟัง เช่น การเชิญหัวหน้าอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มาร่วมรับฟัง เป็นการยืนยันในสิทธิที่ดินทำกินและพยายามสื่อสารให้ทางนโยบายรัฐเห็นความพยายามของชุมชนในการจัดการตนเองด้านอาหาร ซึ่งหมายถึงการลดการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อสร้างรายได้มาซื้อข้าวกิน การเชิญองค์การบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่มเข้าร่วมเวที โดยมีความคาดหวังว่าอยากให้ส่วนท้องถิ่นได้รับรู้กระบวนการทำงานวิจัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเจ้าหน้าที่(คุณจรัล)ในอบต.สนใจเรื่องการพัฒนาข้าวไร่อยู่แล้ว จึงเป็นโอกาสในการประสานความร่วมมือกันต่อไป ทั้งนี้ การเสนองานวิจัยเป็นการรื้อฟื้นประเพณีบุญกุ่มข้าวของชุมชน หลังการอพยพโยกย้ายที่ดินทำกินและการต่อสู้เรื่องสิทธิในที่ดินทำกินทำให้ชุมชนไม่มีงานประเพณีบุญกุ่มข้าว แต่ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่เคยทำในอดีตได้มารื้อฟื้นและร่วมกันจัดงานบุญ อีกนัยหนึ่งคืองานบุญเป็นเครื่องมือในการเชิญชวนพี่น้องให้มาร่วมงาน มาร่วมเรียนรู้และยังได้ข้าวที่เป็นกองบุญข้าวของชุมชนเพื่อให้พี่น้องได้นำไปบริโภคและนำไปเป็นพันธุ์ปลูก บทเรียนการเสนอผลการวิจัยที่ใช้เรื่องบุญและการสื่อสารเรื่องราว ความรู้ที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชน ส่วนนโยบาย เป็นเรื่องสำคัญ และกระบวนการวิจัยสามารถทำให้พี่น้องได้นำเสนอความรู้ตนเองได้อย่างมั่นใจและภาคภูมิใจ

การเรียนรู้จากภาคี/โหนด นอกจากนี้การเรียนรู้ของทีมวิจัยกับโหนด ทำให้ได้มีโอกาสในการเรียนรู้กระบวนการทำงานของพื้นที่อื่น ฟังและกลับมาทบทวนกับการวิจัยมากขึ้น เช่น เมื่อจากเวทีรายงานความก้าวหน้าได้ จากเวทีมีคำถามต่อรูปแบบที่เหมาะสม วัดด้วยอะไร ความเหมาะสม ความสอดคล้องพิจารณาจากอะไร เป็นประเด็นที่ทีมกลับมาทบทวน และค้นหาคำตอบต่อไป

ข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรค

การดำเนินโครงการวิจัยในระยะที่ผ่านมาทีมได้ร่วมกัน วางแผน ปฏิบัติการ ปรับกระบวนการ เพื่อแก้ไขข้อจำกัดต่าง ๆ การทำงานที่ผ่านมามีปัญหาอุปสรรค ดังนี้

การวางแผนงานไม่ตรงกับฤดูกาลผลิต เนื่องจากกระบวนการวิจัย ได้กำหนดกิจกรรมไว้สองส่วนหลักในการศึกษาข้อมูล คือการศึกษาข้อมูลและการใช้ข้อมูลเพื่อปฏิบัติการ แต่ด้วยเงื่อนไขที่เป็นปัจจัยหลักในการกำหนดการปลูกข้าวกระบวนการศึกษาข้อมูลบางประการ เช่น ข้อมูลการบริโภคข้าวของครัวเรือน ข้อมูลการผลิต จึงถูกเลื่อนไปเป็นระยะถัดไป รวมทั้งการปรับเปลี่ยนงานต่าง ๆ ของ

โครงการตามเงื่อนไขการปลูกข้าว และการทดลองปลูกข้าวในไร่ของเกษตรกร มีปัจจัยที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น กรณีไถ่ป่ามาจิกกินข้าวในแปลงทดลอง สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลง

การศึกษาพันธุ์ข้าวที่มีในท้องถิ่น การศึกษาข้อมูลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านจากพื้นที่ ต้องมีการศึกษาค้นหาจากพื้นที่ในเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งด้วยข้อจำกัดของฤดูกาลผลิต และเวลาในการทำการศึกษาค้นหาข้อมูล ทีมวิจัยจึงมีการให้ตัวแทนของทีมไปศึกษาพันธุ์ข้าว ได้พบพันธุ์ข้าวที่เด่นของเทือกเขาฯ แต่ข้อมูลประจำพันธุ์ได้จากการรวบรวมองค์ความรู้ของบุคคล เป็นความรู้ที่ผ่านจากประสบการณ์ของบุคคล ดังนั้นความน่าเชื่อถือและความสมบูรณ์ของข้อมูลจึงยังถูกจำกัดอยู่ และการตรวจสอบข้อมูลจะต้องการเดินทางไปศึกษา แลกเปลี่ยนให้เกิดเป็นความรู้ที่เด่นชัด มีข้อจำกัดเรื่องการเดินทาง

ทักษะการจดบันทึก การเก็บข้อมูล ทีมวิจัยโดยส่วนใหญ่มีข้อจำกัดในการบันทึกข้อมูล ส่งผลให้การประมวลข้อมูล การสรุปข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ผลและการเขียนรายงานต้องมีการทบทวนซ้ำ การทำกิจกรรม กระบวนการวิธีการ ทำให้ขาดความละเอียดในการดำเนินกระบวนการ

ข้อเสนอแนะ

ระดับครอบครัว ครอบครัวจำเป็นต้องผลิตข้าวให้พอกิน มีการจัดสรรพื้นที่ที่มีเพื่อการปลูกข้าวและการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวของตนเองตามความต้องการของครอบครัวและความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ และต้องการสร้างระบบการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต และการสร้างอาหารในแปลง เพิ่มแหล่งอาหารของครอบครัว

ระดับชุมชน หมู่บ้าน จากการศึกษาพบว่าจำนวนครอบครัวที่มีข้าวไม่พอกินมีน้อยลง ขณะเดียวกันชุมชนมีกองทุนข้าวที่เป็นการสร้างระบบการเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ที่ได้ต่อยอดจากผลการวิจัย การรื้อฟื้นคุณค่าและขยายผลกองทุนข้าว หรือกองทุนข้าว ที่คนในปัจจุบันไม่ค่อยให้ความสำคัญ ความสำคัญลดลง ให้เกื้อกูลชุมชนและช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ และการพัฒนาการศูนย์ข้าว จากกิจกรรมภายใต้งานวิจัยทำให้ได้เรียนรู้เรื่องข้าวมากขึ้น เช่นการสังเกต ลักษณะสีใบ ความยาวรวง จำนวนเมล็ด การร่วมกันศึกษา การบันทึกการปลูก เก็บข้อมูลตามแบบสอบถาม ตั้งแต่การออกจนถึงการเก็บเกี่ยว โดยใช้แบบฟอร์มบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าว บันทึกการงอก การแตกกอ ตามแบบบันทึกได้เรียนรู้เกี่ยวกับข้าวละเอียดมากขึ้น เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทีมวิจัยซึ่งจำเป็นต้องทำกระบวนการซ้ำเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าว รวมถึงการศึกษาวิธีการ และต่อยอดความรู้ต่อไป

ระดับเครือข่ายการเรียนรู้ และเครือข่ายนิเวศน์เดียวกัน เช่น เทือกเขาเพชรบูรณ์ ด้วยประสบการณ์ของบ้านหนองจานควรขยายผลความรู้ และการปลูกข้าวไร่ จากกระบวนการวิจัยของที่บ้าน ที่งานชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุด ไม่ซับซ้อน กระบวนการวิจัยมีคำตอบมากกว่าโจทย์การ

วิจัยที่ทำอยู่ ได้ความรู้อื่นๆ กระบวนการวิจัยไม่มีขอบเขตที่จะต้องเป็นไปตามกรอบการศึกษา งานวิจัยไปบ้าน ผลที่เกิดขึ้นคือความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหาของตนเอง ดังนั้นการสร้างกระบวนการเพื่อขยายความรู้เป็นสิ่งที่ต้องทำต่อเนื่อง การสร้างความเชื่อมั่นจากประสบการณ์การวิจัยซึ่งมีคำตอบและความมั่นใจในความรู้และคุณค่าข้าวพื้นบ้านของบ้านหนองจาน ทิศทางการขยายผลควรให้หนองจาน เป็นศูนย์พันธุ์กรรมข้าวไร่ และจะสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ เช่นศูนย์วิจัยข้าวชุมแพ การขยายผลในชุมชนเช่น การขยายเพิ่มพื้นที่การปลูกมากไปยังชุมชนข้างเคียง เช่นบ้านผาสามยอด โดยมีชาวบ้านมาของแบ่งปัน ขอยืมพันธุ์ข้าวจากทีมวิจัย และมีการขยายผลในระดับชุมชน รูปแบบการขยายผลที่มีความรู้จากการวิจัย มีตัวอย่างพันธุ์ข้าว ใครสนใจอยากได้พันธุ์ให้มาเอาได้เลย การมาเรียนรู้กับทีมฯ เป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และเป็นเรื่องอีกประเด็นที่ต้องขยายผลในระดับนิเวศน์กัน

การมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคของชาวบ้านหนองจาน การสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารภายในของชุมชน ชุมชนต้องค้นหา สร้างความรู้เพื่อเป็นศูนย์ความรู้เพื่อรับมือภัยพิบัติ และความมั่นคงทางด้านอาหาร ที่จะสร้างความปลอดภัยในการผลิตและการรักษาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน เป็นประเด็นท้าทายและเป็นแบบอย่างให้ชุมชนอื่นที่อยู่ในนิเวศน์เดียวกัน รวมถึงการจัดการตัวเองด้านอาหารภายใต้ข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่

ระดับนโยบายท้องถิ่น การค้นหาความรู้ของชุมชนบ้านหนองจานเป็นกระบวนการที่เกิดจากความต้องการของคนในชุมชนและมีองค์กรภายนอกเข้าหนุนเสริม ช่วยสร้างกระบวนการและทำหน้าที่เสริมศักยภาพของทีมท่ามกลางข้อจำกัด เช่นการบันทึกความรู้ การเรียบเรียงเนื้อหา ดังนั้น บทบาทของหน่วยงานท้องถิ่นเช่น อบต. ควรสนับสนุนให้เกิดกระบวนการทำงานที่ต่อเนื่องเพิ่มประสบการณ์การทำงานของทีม เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนในการพัฒนาความรู้ในการประกอบอาชีพ ตามเงื่อนไข ข้อจำกัดตามผลการศึกษาของชุมชน และศึกษาค้นหาทิศทางการขยายผลควรให้หนองจาน เป็นศูนย์พันธุ์กรรมข้าวไร่ และจะสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ เช่นศูนย์วิจัยข้าวชุมแพ องค์การบริหารส่วนตำบลได้อย่างไร เป็นศูนย์ความรู้เพื่อรับมือภัยพิบัติ และความมั่นคงทางด้านอาหาร ที่จะสร้างความปลอดภัยในการผลิตและการรักษาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ได้อย่างไร

และองค์การบริหารส่วนตำบลควรให้การรับรองพันธุ์ของชุมชนเพื่อให้สิทธิชุมชนในการเป็นเจ้าของพันธุ์ รวมถึงการส่งเสริมให้เกิดการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพของพันธุ์ข้าวเด่น เช่น ข้าวแผ่แดง ข้าวแก่นคู้ ศึกษาคุณค่าทางโภชนาการเพื่อสร้างความมั่นใจในการการขยายผลการผลิตข้าว

ในระยะยาวชุมชนอาจจะต้องทำการศึกษาค้นหาพันธุ์พืชผักอื่นๆ รวบรวมพันธุ์จากแหล่งต่างๆ มาทดลองทดสอบและเลือกให้สอดคล้องกับพื้นที่และความต้องการในการบริโภคของชุมชน

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

โครงการจัดงานนำเสนอผลการวิจัย “เวทีวิชาการชาวบ้าน “โสมข้าว โสมบุญ”

หลักการและเหตุผล

บ้านหนองจาน เป็นกลุ่มหมู่บ้านหนึ่ง เดิมอยู่ในเขตการปกครองของหมู่บ้านผาสามยอด ตำบลผานกเค้า อำเภอกู่กระดิง จังหวัดเลย ปัจจุบันขึ้นเป็นหมู่บ้านฝักกับบ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอุมแม จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,463 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 23 ไร่ และที่ทำกิน 1,440 ไร่ โดยพื้นที่ทั้งหมดอยู่ในอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนหนองจานร้อยละ 70 ทำไร่มันสำปะหลังและปลูกข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ โดยรายได้จากการขายผลผลิตเหล่านี้ นอกจากใช้หนี้แล้ว ชาวบ้านก็นำไปซื้อข้าวบริโภคในครอบครัว เมื่อเงินหมด ก็กู้เงินนอกระบบเพื่อนำมาซื้อข้าวบริโภค เป็นวัฏจักรอย่างนี้ทุกปี ส่วนชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งหรือร้อยละ 20 ได้แบ่งพื้นที่บางส่วนไว้สำหรับปลูกข้าวทำนาเพื่อบริโภคในครอบครัว แต่ผลผลิตที่ได้ก็ต่ำมากเพียง 60 ถึงต่อไร่เท่านั้น เนื่องจากพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกไม่เหมาะสมกับสภาพนิเวศน์ ซึ่งใน 1 ปี กลุ่มนี้จะได้อาศัยกินประมาณ 5 เดือน

ชาวบ้านหนองจานกลุ่มหนึ่งได้พยายามแก้ปัญหาข้าวไม่พอกินด้วยการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อให้ครอบครัวมีข้าวกินเพิ่มขึ้น แม้ว่าลักษณะดินของชุมชนหนองจาน เป็นดินชุด ภูกระดิง ซึ่งตามปกติ ดินชุดนี้มีลักษณะ เป็นดินร่วนปนทราย สามารถกักเก็บน้ำได้ดี มีความเหมาะสมต่อการทำนา แต่วิธีการทำไร่ได้ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดินอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะการปลูกมันสำปะหลังในพื้นที่ 10 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมี 100 กิโลกรัม ใช้สารกำจัดวัชพืช ประเภทดูดซึม 10 ลิตร ต่อหนึ่งฤดูการผลิต ซึ่งสารเคมีเหล่านี้มีผลทำให้ดิน จืด และแข็งตัว ไถพรวนยาก นอกจากนั้นด้วยสภาพของภูมินิเวศน์บ้านหนองจานที่ล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูน ทำให้น้ำที่ไหลลงนาข้าว เป็นน้ำผสมหินปูน ซึ่งมีผลต่อการแตกกอและความอุดมสมบูรณ์ของเมล็ดข้าว ทำให้ผลผลิตที่ได้ก็ยังไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว

ดังนั้น ชาวบ้านหนองจานจึงได้พัฒนาโครงการศึกษารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ ภูกระดิง ชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอกู่กระดิง จังหวัดขอนแก่น ขึ้นมา เพื่อพัฒนารูปแบบการผลิตข้าวไร่ให้เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ของบ้านหนองจาน โดยมีเป้าหมายเพื่อลดภาวะข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคทั้งในครอบครัวและชุมชน

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) โดยศึกษาความรู้และรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับนิเวศน์ ทั้งที่ยังมีการเพาะปลูกและอยู่และชนิดพันธุ์ที่เคยปลูก ศึกษากระบวนการผลิตและการบริโภคข้าวของชุมชน และศึกษาลักษณะของนิเวศน์บ้านหนองจาน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะทั่วไปของนิเวศน์ใหญ่และลักษณะของนิเวศน์ย่อยของพื้นที่

การศึกษารูปแบบในการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู บ้านหนองจาน มีระยะเวลาในการดำเนินการ 1 ปี 3 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2553 ถึง 30 กันยายน 2554 ซึ่งการศึกษาสิ้นสุดโครงการแล้วและได้จัดเวทีนำเสนอผลการศึกษารูปแบบการผลิตข้าวไร่ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ภู กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ในงานวิชาการชาวบ้านโฮมข้าวโฮมบุญ” ในครั้งนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อนำเสนอผลการศึกษาและกระบวนการศึกษาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ นิเวศน์ภู
2. เพื่อวิเคราะห์แนวทางการศึกษาและพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่
3. เพื่อรณรงค์เผยแพร่ความรู้และประสบการณ์การศึกษาความรู้โดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
4. เพื่อแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมพืช ผัก ข้าวพื้นบ้าน

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. จัดเตรียมข้อมูล สรุปผลการศึกษาวิจัย
2. วิเคราะห์ผลการศึกษา
3. ติดต่อประสานงานบุคคล องค์กร/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
4. จัดเวทีนำเสนอผล
5. ร่วมแลกเปลี่ยน วิเคราะห์แนวทางฯ
6. ประเมินผลการดำเนินงาน

ผู้เข้าร่วม

1. พี่น้องชุมชนบ้านหนองจาน	30 คน
2. องค์กรบริหารส่วนตำบลนาหนองทุ่ม	5 คน
3. พี่น้องชุมชนบ้านชำผักหนาม	20 คน
4. ศูนย์ข้าวชุมชน	3 คน
5. เครือข่ายทีมวิจัยข้าวไร่ (บ้านทิพโสศ/เครือข่ายคงมูล	15 คน
6. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย)	3 คน
7. สกว. (สำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น)	3 คน
8. เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน	20 คน
9. เครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน	10 คน
10. เครือข่ายไฮเฟอร์	10 คน
11. เจ้าหน้าที่องค์กรไฮเฟอร์	3 คน
12. เกษตรอำเภอกุกระดิง/ภูผาม่าน/ชุมชนแพ	3 คน

13. ปศุสัตว์อำเภอภูกระดึง/ภูผาม่าน/ชุมแพ	3 คน
14. อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน	5 คน
15. มุลนิธิเลยเพื่อการพัฒนา จ.เลย	3 คน
16. ทีมวิจัยรูปแบบเกษตรที่เหมาะสมในพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น	5 คน
17. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน	5 คน
18. พี่น้องเครือข่ายที่สนใจ	5 คน

รวมผู้เข้าร่วม 150 คน

ระยะเวลา 8 – 9 ธันวาคม 2554

สถานที่ ศาลาดิน บ้านหนองจาน ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทีมวิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาและกระบวนการศึกษาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ นิเวศน์ภู
2. เกิดการวิเคราะห์แนวทางการศึกษาและพัฒนาพันธุ์ข้าวไร่ที่เหมาะสมกับพื้นที่
3. ได้มีการเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์การศึกษาความรู้โดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
4. เกิดการแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมพืช ผัก ข้าวพื้นบ้าน

ภาคผนวก ข

ภาพกิจกรรม

ผักหวานอาหารจากป่าธรรมชาติ มีให้กินในฤดู
แล้ง

ทีมวิจัยสรุปข้อมูลประวัติศาสตร์ชีวิต

ข้าวไร่บ้านหนองจาน

จดบันทึกพันธุ์ข้าว

แลกเปลี่ยนประสบการณ์

ภาคผนวก ก
ประวัติทีมวิจัย

1. นางสาวมาลี สุปันดี
ที่อยู่ 59 ม.2 ต.ศรีสุข อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม การศึกษา ปริญญาตรี อาชีพ นักพัฒนาเอกชน
2. นายหนูเกณ จันทาสี
ที่อยู่ บ้านเลขที่ 427 หมู่ที่ 1 ต.สีชมพู อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น 40220 โทรศัพท์ 08 0 - 01 01 591
การศึกษา ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ
อาชีพ เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (ภาคอีสาน)
3. นางโสภา วงษ์พรม เกิดเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2496
ที่อยู่ บ้านเลขที่ 16 หมู่ 11 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยุเมพะ จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา เรียนการศึกษา จบชั้น ป.4 อาชีพ เกษตรกร
4. นายจรูญ เจริญย์ เกิดวันที่ 7 มิถุนายน 2502
ที่อยู่ อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 13 หมู่ 11 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยุเมพะ จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา ม.3 อาชีพ เกษตรกร
5. นายกิตติ โพธิ์เตมีย์
ที่อยู่ 320 ม. 4 บ้านผาสามยอด ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย
การศึกษา จบปริญญาตรี สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ เอกการป่าไม้และสิ่งแวดล้อม
อาชีพ นักพัฒนาอิสระ
6. นายสมัย พุทธาโกสม เกิดเมื่อปี 2491
ที่อยู่ อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 12 หมู่ 11 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยุเมพะ จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา ป.4 อาชีพ เกษตรกร
7. นางสีประกาย ร่องนุดศรี เกิดปี พ.ศ. 2512
ที่อยู่ อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 14 หมู่ 11 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยุเมพะ จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา ป.6 อาชีพ เกษตรกร
8. นายฉลามศักดิ์ อินตะโคตร
ที่อยู่ บ้านเลขที่ 151 หมู่ 10 ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต อาชีพ นักพัฒนา (เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ภาคอีสาน)
9. นางคำมุก ฝ่ายพรม
ที่อยู่ 24 หมู่ 2 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยุเมพะ จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา ประถมศึกษาปีที่ 6

อาชีพ เกษตรกร

10. นางจริยา เซรัมย์

ที่อยู่ ที่บ้านเลขที่ 260 หมู่ 4 บ้านผาสามยอด ตำบลผานกเค้า อำเภอกู่กระดิง จังหวัดเลย

การศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 3

อาชีพ เกษตรกร

11. นายแก้ว วงษ์ไกร

ที่อยู่ปัจจุบัน 534 ม.11 บ้านชำผักหนาม ต.หนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

การศึกษา ประถมศึกษาชั้นปีที่ 4

อาชีพ เกษตรกร

12. นางทิพวรรณ จอมมณี

ที่อยู่ ปัจจุบัน 28 ม.11 บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา จบ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

อาชีพ เกษตรกร

13. นางเหล็ก อิ่มจิ้น

ที่อยู่ อยู่บ้านเลขที่ 9 ม.11 บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากการศึกษาในระบบ อาชีพ เกษตรกร

14. นางปุ่น อางแพทย์ เกิดปี พ.ศ. 2496

ที่อยู่ 11 ม.11 บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา ป. 4

อาชีพ เกษตรกร

15. นายบานเย็น รุ่งแจ้ง เกิดปี พ.ศ. 2504

ที่อยู่ บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา ป. 4

อาชีพ เกษตรกร

16. นายอดุลย์ แสงคำสิงห์

ที่อยู่ 497 หมู่ที่ 1 ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น 40290 โทรศัพท์ 08 4 – 9520353

การศึกษา ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

อาชีพ เจ้าหน้าที่ภาคสนามเครือข่ายปฎิรูปที่ดินภาคอีสาน